

AKSARAY'IN YÖNETİMİ VE YÖNETİMDE ATEŞOĞULLARI'NIN ETKİNLİĞİ (1740-1860)*

The Management of Aksaray and the Effect of Ateşoğulları (1740-1860)

Necmettin AYGÜN**

Öz: Bu çalışmada, Aksaray özelinde Osmanlı taşrasının idarî yapısı üzerinde durulmuş, bu süreçte sancak idarecilerinin muhtelif kesimlerle olan münasebetleri vurgulanmıştır. Bu aşamada Aksaray'da idarecilik yapan Ateşoğulları sülalesi örnek model olarak seçilmiştir. Bu sayede, aile bireylerinin yönetici olarak "idarecilik; idare etme potansiyelinin kapasitesi" anlaşılmasına ve ailenin devlet sistemine katılma veya devletten menfaatlenme arzusunun dayanan süreçler değerlendirilmiştir. Başta tımar sisteminin hükmünü kaybetmeye başlaması olmak üzere, zamanla değişen şartlara bağlı olarak sancakbeylerinin yerlerini "mütesellim" denilen kişiler almaya başlamıştır. Bu dönem, aynı zamanda taşrada merkezi temsil eden alaybeyi, sancakbeyi ve beylerbeyi (vali) gibi üst düzey ehl-i örf mensuplarının bağımsızlıklarını giderek yitirmeye başlamalarına karşılık gelmektedir. Değişen şartlara bağlı olarak beylerbeyi gibi taşra idaresinin bel kemiği olan devlet görevlilerinin (ehl-i örfün) genelde İstanbul'da oturmayı tercih etmeleri durumu ortaya çıkmıştı. Üst düzey devlet görevlilerinin dirliklerinin başında durmak yerine kendi yerlerine mahallinden birer temsilci atamaları yereldeki ayan ve eşrafın etki ve de zamanla yetki sahibi olmalarına imkân veren gelişmelerdendir. Bunlardan biri de Aksaraylı Ateşoğulları sülalesidir. Sülale, bazen mütesellim, genellikle de ayan göreviyle 1770'lerden 1860'lara kadar Aksaray'ın yönetiminde doğrudan etkili olmuştur. Merkezi hükümetin, taşrayı çok iyi tanıyan bu ayan ve eşrafı bertaraf edecek gücü bulunmadığı gibi, bunlara karşı ne gibi bir siyaset takip edeceğini de belirleyememiş olması, ayan ve eşrafa duyulan ihtiyacı artırmıştır. Bununla beraber mütesellim, ayan veya eşraf elinde kalan kaza, ahali ile birlikte çoğu kez zulüm ve adaletsizliğin, şiddetin hüküm sürdüğü bir yer hâline dönüşmüştür. Bu süreçte mütesellim, ayan ve eşrafın savaşlara asker temin etme gibi birçok faydaları görülmekle beraber, onların önceliği genelde kendi arzuları olmuş; idareleri zamanında devlet ve millet gözetilmez olmuştur. Mütesellimlik veya ayanlık görevini elde etmek için kaza ileri gelenlerinin, kaza ulemasını da içine alacak ölçüde birkaç gruba bölünüp hizipleşmesi, ayan ve eşraf iktidarının ekmeğine yağ sürerken, bu ayrışma sadece ahalden değil, sancağın / kazanın kurumsal geleceğinden de çok şey götürmüştür. Aksaray'da hizipleşmenin derinleştiği dönem olan 1840'larda Aksaray'ın "sancak" olma statüsünün kaldırılarak "kaza"ya tahvil edilmiş olması bu anlamda çok şey düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Aksaray, İdarenin Yerelleşmesi, Ateşoğulları, Değişim-Dönüşüm

Abstract: In this study, with the example of Aksaray, the administrative structure of the Ottoman rural was discussed and the relations of sanjak-administrators with various groups were emphasized in this process. At this stage, the Ateşoğulları Family which dealt with the governorship of Aksaray district was chosen as an example. By this means, "administration; the capacity of the management potential" of the members of families as rulers were tried to be understood and the processes based on the desire of the family to participate in the state system or to benefit from the empire were evaluated. Particularly with Tımar System becoming obsolete, depending on the changing circumstances of the time, "mütesellims" started to take the places of sanjak-beys. This period also corresponds to the beginning of a time when the high level members of state officials (ehl-i örf) which represented the center in rural areas such as sanjak-beyi, beylerbeyi (governor) started to loose their independences gradually. There emerged a situation, subject to the changing conditions, the state officials such as beylerbeyi, which were the backbones of the provincial administration (ehl-i örf) usually started to prefer to stay in Istanbul. The high-level state officials instead of standing over their livelihoods, started to assign representatives for themselves in their territories and this is one of the developments that allowed ayans and notables (eşraf) to have influence and authority over time.

* Bu makale, 25-27 Ekim 2018'de Aksaray'da düzenlenen III. Uluslararası Aksaray Sempozyumunda sunulan sözlü bildirinin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş hâlidir.

** (Prof. Dr.), Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Aksaray/Türkiye, e-mail: aygunnecmettin@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0003-4383-8770

One of them is Ateşoğulları Family from Aksaray. The family was directly influential in the management of Aksaray from 1770s to 1860s, sometimes as mütesellims, usually as ayans. The central government neither had the power to dispose of this ayans and notable people in rurals nor was able to determine what kind of policy to be pursued against them and this increased the need for these ayans and notables in rurals. Having that said, the rural areas (kaza) in the hands of these ayans or notables, together with its people, often became a place of cruelty, injustice and violence. In this period, although ayans and notables had many benefits such as providing soldiers to wars, their priority was often their own interests; the state and nation were disregarded during their rules. In order to achieve the position of mütesellim or ayan, the district notables were divided into several groups even included district ulamas (clerics) and fractionized. This played into the rulership of ayans and notables' hands but deprived so many things from the governmental future of sanjaks / districts. The fact that the status of Aksaray was changed from being a "sanjak" to "district" (kaza) in 1840's, in the decade when this factionalization was deeply intensified, sets somebody thinking in this sense.

Keywords: Ottoman Empire, Aksaray, Localization of Administration, Ateşoğulları, Change-Transformation

Giriş

Osmanlı; çok dinli, çok dilli ve çok kültürlü bir devlet teşekkülüdür ve hüküm sürdüğü 600 yılı aşan sürede zamanının gereklerinden hareket ederek birçok yeniliği bünyesine eklemeyip idarî ve malî yapısını modernize etmekte oldukça istekli olmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin bir devamı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin insanı ve kurumlarıyla; devlet-millet örgütlenmesi ile dünyanın önde gelen, sayılı teşekküllerinden biri olmasının arkasında Osmanlı devlet-millet örgütlenmesinden tevarüs eden kazanımların rolü olduğu söylenebilir.

Bu çalışma, zaman aralığı olarak Osmanlı devlet örgütlenmesinde klasik idarî uygulamaların sona erdiği, değişim ve dönüşümün çoktan kökleştiği bir dönemi (1740-1860) kapsamaktadır. Bu bir yüzyıllık dönem bile Osmanlı Devleti'nin idarî / yönetsel anlamdaki birçok uygulamayı hayata geçirmiş olan bir döneme karşılık gelmektedir. Burada, Aksaray özelinde Osmanlı taşrasının idarî yapısı, "suret-i idaresi" üzerinde durulmuş, bu süreçte sancak idarecilerinin gerek idare ettiği halk, gerek birbirleri ve gerekse devlet ile olan münasebetleri vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu aşamada "vurgunun" okuyucu tarafında etki bırakabilmesi için de Aksaray'da uzun bir dönem idarecilik yapan Ateşoğulları sülalesi örnek model olarak seçilmiştir. Bu sayede, aile bireylerinin yönetici olarak "idarecilik; idare etme potansiyelinin kapasitesi" anlaşılmasına ve ailenin devlet sistemine katılma veya devletten menfaatlenme arzusunun dayanan süreçler, Osmanlı arşiv kayıtlarında yer alan bilgilerin elverdiği ölçüde ortaya konularak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. Devletin Siyasi ve Askerî Vaziyetine Dair Hülâsa (1740-1860)

Araştırmanın zaman aralığı olan 1740-1860 dönemi politik, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin yoğun olduğu hareketli bir sürece karşılık gelmektedir. Bu dönemde, İngiltere ve Fransa gibi eski güçler yanında Avusturya ve Rusya gibi yeni güçler, politik ve ekonomik sahada yaşanan rekabete ayak uydurmak için yoğun şekilde mücadele hâlinindedir. Avrupa'da gerek açık denizler ve gerekse Kıta Avrupası'nda üstünlük kurabilmek için ardı arkası kesilmeyen savaş ve çatışmalar yaşanmaktadır. Bu süreçte Fransa; Kıta Avrupası ile Akdeniz'de, İngiltere ise açık denizler ile Kıta Avrupası'nda üstünlük kurarak siyasî ve ekonomik ilişkileri yönlendirmiştir. Ekonomik ilişkiler de, doğal olarak bu çatışma ortamına göre şekillenmiş, siyasî ve ekonomik istikrar aranır olmuştur. Dünya genelindeki savaşlar ve kamplaşmalar Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş, ekonomik ilişkilerin gidişatı uluslararası konjonktüre bağımlı olarak biçim almıştır. Bu süreçte, açık denizler üzerinden gerçekleşen ekonomik ilişkiler, dünya ekonomik ilişkilerinin merkezine yerleşmeye başlamıştır.

1740-1860 dönemi Osmanlı Devleti için de siyasî ve ekonomik anlamda istikrarsız bir döneme karşılık gelmektedir. Sürecin 1768 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar olan kısmında devletin siyasî yapısının genelde istikrarlı, malî yapısının da iyi olduğu söylenebilir. Ancak, 1768 Osmanlı Rus-Savaşı ile başlayan malum savaşlar silsilesinin yanı sıra, modernist III. Selim'in vahşice tahtan indirilmesi, Kabakçı İsyanı, Pazvandoğlu ve Tepedelenli isyanları, 1806

Sırp ve 1821 Yunan İsyanı ile devam eden bağımsızlık hareketleri, toprak kayıpları başta olmak üzere devletin politik anlamda güç kaybetmesine yol açmıştır. Savaşlar ve isyanların üstesinden gelmek için teşebbüs edilen uzun mücadeleler, maddî kaynakları tüketmiştir. Bu gelişmelerin etkisiyle devlet, gerçekleşmemiş olsa da 1789 yılında ilk kez dışarıdan borç almak için girişimde bulunmuştur. Halkı tamamen Müslüman olan Kırım'ın elden çıkmasının (1774) yarattığı siyasal ve sosyal sarsıntı henüz atlatılmadan, yenilgiyle sonuçlanan 1828 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda, 1830 yılında Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasında yeni bir bağımsız devletin, Yunan devletinin kuruluşu gerçekleşmiştir. Bitmek bilmeyen sıkıntılara 1831 yılında Mısır valisinin isyanı eklenmiştir. İsyanı tek başına bastıramayan devlet, yabancı devletlerin yardımına başvurarak sorunu kısmen halletmiş olmakla birlikte, neticede Osmanlı Devleti'nin siyasal birliğini tek başına koruyamaz hâle geldiği iç ve dış kamuoyunca anlaşılmıştır. Devlet, iç isyanlar örneğinde, karşılaşmış olduğu siyasî ve ekonomik bunalımların üstesinden gelmede genelde başarılı olmuştur. Ancak Avrupa devletlerinin ikiyüzlü yaklaşımları (1770 Çeşme Baskınında Rusların Akdeniz'e girmelerine yardımcı olan İngiltere örneği) neticesinde devlet, önemli toprak kayıplarıyla yüz yüze kalmaktan kurtulamamış, malî açıdan da büyük krizler ile karşılaşmıştır. Getirisi olmayan savaflara bağlı olarak 1780-1850 yılları arasında gıda fiyatları on kattan fazla artış göstermiş, 1808-1844 yılları arasında kurusun gümüş içeriği %83 oranında azalmıştır. Karşılaşılan büyük sıkıntılara rağmen ekonomik işleyiş, en azından 1830'lara kadar kadim vaziyet üzere devam etmiştir. Fransa'nın 1798'de Mısır'ı, 1830'da ise Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarını işgal etmeye kalkışması, Osmanlı Devleti'ni İngiltere'ye yaklaştırmıştır. Siyasî ve askerî beklentiler temelinde İngiltere ile imzalanan 1838 Balta Limanı Antlaşması ile ithal malları gümrük oranının %5'e indirilmesi ve sair imtiyazlar neticesinde ülke ucuz ve kaliteli fabrikasyon malların saldırısına maruz kalmıştır. Gelişmelerden yerli sanayi uzun vadede olumsuz etkilenmiştir. Devlet, sanayileşmek maksadıyla daha 1700'lerin başlarından itibaren siyasî varlığı sona erene kadar geçen 200 yılı aşkın süreçte kâğıt, deri ve kundura, çuha, iplik vb. üretimi için fabrikalar kurmuş; gemi imalatına ve deniz taşımacılığına el atmış; özel müteşebbisi desteklemiştir. Tüm gayretlere rağmen, gerek sermaye ile teknik eleman yetersizliği ve gerekse yabancı rekabeti nedeniyle bu girişimlerden beklenen netice hâsıl olmamıştır. Neticede bu gelişmeler, Osmanlı devlet-toplum örgütlenmesini derinden etkilemiş olduğu gibi konumuz olan Osmanlı klasik taşra idaresini; yönetsel yapıyı da değişime, dönüşüme uğratmıştır.

2. Taşrada Yönetimin Yerelleşmesine Alan Açılması: Mütesellim, Ayan ve Eşrafın Öne Çıkması

Osmanlı Devleti'nin geleneksel taşra idaresi “sancak” örgütlenmesine dayanmakta olup sistem padişahın biri “bey” ve diğeri de “kadı” olmak üzere taşraya iki yetkili atamasıyla sağlanırdı. Bey, padişahın yürütme; kadı ise, padişahın hukukî-yasal yetkisini temsil ederdi. Ulema sınıfından gelen *kadın*ın hükmü olmadan bey ceza veremez; kadı da hiçbir kararı kendi başına icra edemezdi. Kadı, şerî kanunları uygulamada beyden bağımsız olmakla birlikte; örfî (dın dışı) kanunları uygulamada bey ve diğere idarecilerle birlikte hareket ederdi. Bu güçler ayrımı Osmanlı devlet ve millet sisteminin esasını teşkil etmekteydi. Osmanlı taşra idaresi, padişahı temsil eden bir sancak (bayrak) temelinde ortaya çıkmış olduğundan, idarî ayrımın temelini “sancak” örgütlenmesi oluşturmaktaydı. Sancaklar kazaların; kazalar ise köylerin birleşmesinden teşekkül ederdi. Sancakları, İstanbul'dan gönderilen ve çoğu devşirme kökenli olan sancakbeyleri idare ederdi.¹ Bunların maiyetlerinde de “kapı halkı” denilen onlarca görevli ve hizmetli bulunurdu. Sancakbeyleri günümüzdeki valinin tüm görevlerini yerine getirme yetkisi olan kimselerdi.²

Osmanlı kırsalının güvenliği başta olmak üzere tarım üretiminin ve asker temininin esas tedarikçi sistemi olan tımar sistemi, sancak uygulamasının mevcut olduğu bölgelerde

¹ Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 108-123.

² Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, (Üçüncü Bölüm).

uygulanabiliyordu. Sistem, bilhassa mirî (devlete ait) topraklardan elde edilen tarım gelirlerinin devlet tarafından “askerî”lere³ (ehl-i örf mensuplarına) tımar olarak tahsis edilmesine dayanmaktaydı. Tımarlı sipahi köyde yaşar, tarımsal verimi düzenlemeye veya arttırmaya göz kulak olur, öşür başta olmak üzere köylünün devlete vermesi gereken vergileri toplar, maaşını köy gelirlerinden alır, güvenliği sağlar, kamu yatırımlarına öncülük eder ve savaş zamanı geldiğinde de sefere iştirak ederdi. Böylelikle devlet, hem tarımsal üretimi ve hem de savaşacak insan gücü (sipahi) ihtiyacını teminat altına almış olurdu. Bir yönü ile tımarlı sipahi, aşağıda bahsi geçen ve değişim döneminin önde gelen figürü olan mültezimin üstlendiği görevleri icra eden bir devlet görevlisiydi. Bir bütün olarak tımar sistemi ise beylerbeyi (vali) ve *kadın*ın yanında Osmanlı Devleti'nin taşradaki hâkimiyetini (yürütme gücünü) temsil eden üçüncü bir güç olarak işlev görmekteydi.

Bununla beraber, başta tımar sisteminin hükmünü kaybetmeye başlaması olmak üzere, zamanla değişen şartlara⁴ bağlı olarak 1600'lü yılların ikinci yarısından 1840'lara kadar sancakbeylerinin yerlerini “mütesellim” denilen kimseler almaya başlamıştır. Bu dönem, aynı zamanda taşrada merkezi temsil eden alaybeyi, sancakbeyi ve beylerbeyi (vali) gibi üst düzey ehl-i örf mensuplarının bağımsızlıklarını giderek yitirmeye başlamalarına karşılık gelmektedir. Bilhassa 1627'den itibaren yönetim kademelerindeki üst düzey bürokratların sayısal olarak artış göstermelerine karşın, bunların rütbelere uygun, münasip iş bulunamaması durumu ortaya çıkmıştı. Vali olmaları gerekirken kendilerine boş eyalet bulunmadığı için görev verilemeyen birçok bey ve paşaya (geçimlerini sağlamak amacıyla) bazı sancakların idarî geliri “arpalık” olarak verilmeye başlanmıştır. Onlar, çoğu kez rütbeleriyle uygunluk göstermeyen bu görevlere gitmemişler; adamlarından birisini veya görev mahallinin bir ileri gelenini kendilerine vekil olarak “mütesellim” adı altında atayarak (atattırarak) gelirlerini (arpalıklarını) bu şekilde idare etmişlerdir. Bunlar, sancığın malî ve idarî işlerini yürütüyorlar, masraflarını da halka tevzi ederek çıkarıyorlardı.⁵

Taşra idaresinde mütesellim(lik) gibi nev-zuhur görev(li)lerin yaygınlaşmasına zemin hazırlayan daha başka etkenler de vardır. Bilhassa aralıklarla devam eden Avusturya, İran ve Rusya savaşları, bu gibi yapılanmaların kökleşmesinde belirleyici olmuştur. Zira savaşlar münasebetiyle ülkenin dört bir tarafına, sınırlara görevlendirilen sancakbeyleri geçimlerini / masraflarını karşılamak amacıyla devlet tarafından kendilerine tahsis edilen dirliklerine gidemediklerinden, tevcih edilen dirliklerini yönetmek üzere bazen merkezden, genellikle de dirliğin bulunduğu mahalden, iş kotarma kabiliyeti olan bir kimseyi (ayanı), resmen ata(t)mak mecburiyetinde kalıyorlardı. Sancakbeyleri sık sık değişirken çoğu ayan menşeli olan bu mütesellimler genelde yerlerinde kaldılar ve oraldaki devlet mukataalarının iltizamlarını (vergilendirme hakkını) alarak konumlarını giderek kuvvetlendirdiler.⁶ Bunun yanında, tımarların artık eskisi gibi gelir getirmemesi nedeniyle İstanbul'dan gönderilen ehl-i örf mensuplarının (üst düzey idarecilerin) küçük tımarlara rağbet etmemeleri⁷ gibi gelişmelere binaen tımarların devlet bürokratlarına (askerîlere) değil de, “mukataa” hâline getirilerek ihale ile “iltizama” sunulması ve böylece hazinenin nakit ihtiyacının giderilmek istenmesine dayalı sistem değişikliği, taşra ileri gelenleri olan ayan ve eşrafın; ağaların öne çıkmalarına zemin

³ Askerî: Devletten maaş alan ve vergiden muaf olan Osmanlı memurları için kullanılan genel terim. Sözcük anlamı “orduya ait” olmakla birlikte kullanımı sadece ordu ile sınırlı değildir. Bu terim, daha ziyade devlet memurlarını, yönetilen sınıf olan “reaya”dan tefrik etmek amacıyla kullanılmaktadır.

⁴ Bu şartların genel bir değerlendirmesini kapsayan son bir çalışma için bkz. Oktay Özel, “Şiddetin Egemenliği 1550 ila 1700 arasında Celaliler”, *Osmanlı Dünyası* (Ed. C. Woodhead), Alfa Yayınları, İstanbul 2018, s. 245-268.

⁵ Musa Çadrcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, İmge Yayınları, Ankara 2007, s. 118.

⁶ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye-IV*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015, s. 72.

⁷ 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşında tımar ve zeamet askerinin/sahiplerinin yanı sıra eyalet askerleri de büyük oranda savaşa katılmamışlar, savaşa katılan bir kısmı da savaştan firar etmişlerdi. Bkz. Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 47-51. Dolayısıyla, devletin çağrısıyla taşradaki ayân ve eşraf çeşitli unvanlarla asker toplayarak savaşa katılmışlardır. Neticede, her bir sefer dönüşünde isteklerine binaen devletten daha fazla yetki elde etmişler, konumlarını sağlamlaştırmışlardır.

hazırlamıştır. Tımar sistemi giderek önem kaybetmekteydi ve bununla bağlantılı olarak askerî sınıf, taşradaki tımarları işletmeye talipli olmamaktaydı. Bu bağlamda üretici kesim olan köylülerin çeşitli etkenlerle köylerini terk etmiş olmalarına bağlı olarak Anadolu'da pek çok tevcih edilmemiş münhal tımar mevcuttu. Kısacası, gelir getiren bazı tımarların iltizam sistemi⁸ çerçevesinde mültezime⁹ verilerek işletilmesi / vergilendirilmesi, böylece taşradaki kaynaklarının giderek küçülmesi ekseninde sancakbeyi ve alaybeyi gibi taşra idaresinin bel kemiği olan devlet görevlilerinin (ehl-i örfün) genelde İstanbul'da kalmayı / oturmayı tercih etmeleri, yani taşraya gitmemeleri durumu ortaya çıkmıştı. Sayıları epeyce azalmış olsa da taşrada tımar ve zeamet tasarruf eden kimselerin tımarı başında durmak yerine, şehir merkezlerinde oturup yerlerine mahallinden birer temsilci atamaları yereldeki ayan ve eşrafın etki ve de zamanla yetki sahibi olmalarına imkân veren gelişmelerdendir. Tüm bu değişim ve dönüşüm süreçleri merkezden gönderilen idarecilerin taşradaki ileri gelenler gözünde marjinalleşmesine ve bir müddet sonrasında da taşrayı terk etmek zorunda kalmalarına (veya en azından taşrada sözlerinin artık geçmemesine) yol açarken, taşradaki mahallî ileri gelenler, söz sahipleri ise ortaya çıkan boşluğu veya fırsatı değerlendirip devlet ile halk (reaya) arasında aracılık yaparak taşrada her anlamda öne çıkmaya; sancakbeyi, beylerbeyi (vali) gibi ehl-i örf taifesinin, yani yönetici sınıfın yerini almaya başlamışlardı. Bu kimseler, bazen mütesellim ve voyvoda bazen de ağa veya ayan adı altında taşranın idaresini yürütmeye başlamışlar, hepsinden önemlisi de halkın devlete vermeleri gereken vergileri toplayıp devlete teslim etme yetkisini elde etmişlerdi. Kısacası, Osmanlı taşra idaresi yönetim anlayışının değişmeye başlamasına istinaden ortaya çıkan idarî boşluğu, yine taşradaki bahsi geçen bu “ileri gelenler”; ayan ve eşraf doldurmuştur. Benzeri gelişmeler, taşrada sancakbeyi ve alaybeyilerin hâkimiyetlerini kaybetmeleriyle, mütesellim, muhassıl ve voyvoda gibi adlarla ayan ve eşrafın yetki sahibi olmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu kimseler, adalet tevzii kadılar tarafından yapılmakla birlikte, taşra idaresinde Osmanlı hukukunun temsilcisi olan kadıyı dahi kendi denetimlerine alıp etkisizleştirerek adaleti sağlama iddiasında olan kimseler hâline gelmişlerdi. Son olarak *tüm bu değişim ve dönüşüm sürecinde ortaya çıkan davranış kalıplarının altında duran asıl hedefin,*

⁸ Taşrada, yeni iktidar odaklarının ortaya çıkmasında iltizam kurumu en belirleyici sistemdir. Devletin askerî harcamaları başta olmak üzere hazinede oluşan açıkları gidermek için, diğer bir ifade ile mali baskılar nedeniyle daha evvel merkezî yönetim tarafından valilere veya çeşitli seviyedeki tımarlılara vererek yönettiği devlet gelirlerini, dirlikleri bir miktar peşin para (muaccele) ve yıllık kira (asl-ı mal) karşılığında, bazen üç yıla kadar; bazen de ömür boyunca (kayd-ı hayat) mültezimlere ihale ederek (kiralayarak) işletmesinin/vergilendirmesinin (bilhassa 1683-1699 sürecinde devletin, Avrupa yönünde karşı karşıya kaldığı uzun ve yıpratıcı savaşlar hazinenin tükenmesine sebep olduğu gibi devletin peşin paraya olan ihtiyacını artırmıştı) yaygınlaşması, taşradaki yerel güçlerin devlet sistemine katılma ve zamanla bu sistemi yönlendirmesine yol açmıştır. Artık taşrada sadece mali işler değil, kamusal ve toplumsal odaklı ilişkiler de ayan ve eşrafın nezaretinde veya doğrudan denetiminde hayat bulmaya başlar olmuştur.

⁹ Bunların birçoğu aslında kapıkulu kökenlidir. Kapıkulu sipahileri taşradaki şehir ve kasabalarda seferden arda kalan zamanlarda maliye kâtipliği, ihtisap kâtipliği, avarız ve nüzul vergilerinin toplanması gibi vazifeleri devletten elde ederek taşra toplumunda yer edinmeye başlamışlardı. Ayrıca bazı büyük mukataaların bir senelik idaresi ve mültezimlik işleri de devlet tarafından kendilerine verilmekteydi. İlk zamanlarda, sefere gitmekte olmalarına binaen bu vazifeler kendilerine devlet tarafından bir mükâfat olarak verilmekte iken 1590'larla birlikte sefere gidip gitmediklerine bakılmaksızın bu hizmetler kendilerine tevcih edilmeye başlanmıştır. Amasya örneği için bkz. Turan Açık, “Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11/1 (2016), s. 1-46. İlerleyen dönemlerde, askerî sınıfın devlet gelirleri üzerindeki vergilendirme tekeli devam etmiştir. 1690'larda iltizam-malikâne işletenlerin sınıflandırması şöyleydi: a-Veziriazamlar, akrabaları ve adamları, b-Vezirler, akrabaları ve adamları, c-İlmiye zümresi, d-Maliyeciler, e-Kapıcıbaşılar, f-Saray görevlileri ve yakınları, g-Diğerleri: Dergâh-ı mualla çavuşları, çavuşlar kethüdası, yeniçeri serdarı vb. Bkz. Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 63-77. Muhtemeldir ki, okur-yazar olmaları, devşirme kökenli veya Enderun'dan yetişme olmaları gibi nitelikleriyle devlet, kendi dilini daha iyi anlayabilecekleri, gelirlerini layıkıyla idare edebilecekleri, gelirlerinin olduğu mahaldeki güvenlik şartlarının üstesinden çok daha iyi gelebilecekleri ve sair düşünceler önceliğinde askerî sınıf ile hareket etmek istemiştir. Zira bu sınıf maaşlı veya tımarlı olduklarından, devlet gelirlerini idare ederlerken yapacakları bir suiistimalin bedeli, maaşlarına veya dirliklerine el konularak (müsadere uygulamasıyla) bir ölçüde tazmin edilebilirdi.

devlete ait olan vergileri toplama hakkını kimin yürüteceğini / üstleneceğini belirleme mücadelesi olduğu bilinmelidir.

Bu arada, Osmanlı devlet-millet örgütlenmesinde sancakbeyi ve beylerbeyi (vali) gibi üst düzey devlet görevlilerinin taşradaki varlıkları, kırsal alan başta olmak üzere şehir ve kasabalarda meskûn ahalinin emniyeti ve rahatı için bir “güvence” olarak görülmekteydi.¹⁰ Buna mukabil, aynı kimselerin görev yerlerine gitmeyip yerlerine başkalarının görevlendirilmesi ise, ahalinin her bakımdan mağdur olması anlamı taşıyabiliyordu. Bu bağlamda, iki yüz tüfekli eşkıya şehir dışındaki iki mahalleyi bastığında Trabzon ahalisinin merkeze, İstanbul'a gönderdiği bir mahzarda (dilekçede) özetle, “...hâlâ valimiz burada iken hareket (vaziyet) böyle, maazallah valimiz burada olmasa ne şekil olacağını ancak hazret bilir...”¹¹ ifadesi, halkın devlete olan “güven ve adalet” merkezli yaklaşımını ortaya koymaktadır.

3. Aksaray Sancağının “Arpalık” Olarak İdaresi

Aksaray sancağı 1740'larda Aksaray, Koçhisar ve Eyyubili kazalarından oluşmaktaydı. Bu üç kaza sınırları dâhilinde ayrıca Hacıahmedlü, Şereflü, Kurtulu, Acem Muhacirin, Danişmendlü, Akbaş Bekdiği, Mamalu, Atçekenler gibi birçok aşiret veya cemaat meskûn idi.¹² Sancağın bu idarî örüntüsü, genelde değişmeden 1840'lara kadar devam etmiştir.¹³

Özkaya'nın belirttiği gibi, XVIII. yüzyılda beylerbeyi ve sancakbeyleri görev yerlerine gitmeyip bir vekil tayin etmeye ve onun aracılığı ile hüküm sürmeye başlamışlardı. Beylerbeyi veya sancakbeyi seferlerde olduğunda ya da İstanbul'dan görev yerine gelinceye kadar olan sürede onların yerlerine sancakları yöneten mütesellimler, genelde taşradan / yerelden olan memleket ayanından ve diğer ileri gelenlerden çıkıyordu.¹⁴ Bunlar arasında XVI. yüzyıldan beri şehirlere yerleştirilen askeri garnizon komutanları, yeniçeri serdarları ve sipahi bölüklerinin başı olan kethüdayerleri de bulunmaktaydı. Bunlara mahallinde nam salmış eşrafi da eklemek icap etmektedir.¹⁵

Aksaray sancağının, mütesellim, ayan ve ulemanın elinde olduğu 1740'lı yıllar, her açıdan bir düzensizlik görüntüsü sunmaktadır. Bu dönemde, vergi suiistimalleri ve bununla alakalı olan eşkıyalık ve gasp hareketleri, sancak ahali ile sancağı idare edenler açısından büyük bir sorundur. Vergilendirme hakkını devlet adına yürüten görevlilerin (tımurlu sipahi, zaim, voyvoda vb.); ehl-i örfün yanı sıra bunlardan pek de geri kalmayan vakıf mütevellilerinin halka yarattıkları sıkıntılar ise asayiş sorununa dönüşmüş durumdadır. Kadı ve naipler gibi ehl-i şer mensuplarının da, ehl-i örf mensuplarından geri kalmaması, Aksaray'ı yönetilemez bir duruma sokmuştur. Devlet görevlilerinin, birbirlerinin vergi sahalarına (köy ve mezralara, mukataalara vb.) müdahale etmeleri de az görülen bir durum değildir. Bunlardan başka, bilindiği üzere, asker ve bürokrat ile din adamları, beratları mukabilinde vergiden muaf olmakla beraber, emlak ve arazi tasarruf etmeleri durumunda ise, vergi kapsamına girmektedirler. Ancak onlar, vergi vermekten uzak durdukları gibi, ahalden bazı kimseleri de “kethüdayeri” ve “sipah ihtiyarı” adları altında kapılarında istihdam ederek onları da vergiden muaf etmekte direktmektedirler. Bu durum ise, sancağın idaresini zorlaştırmakta ve şikâyetlere sebep olmaktadır.¹⁶ Ancak, her durumda ezilen, üretici sınıf olan köylü idi. Zulme, gadre uğrayan

¹⁰ Benzer şekilde, padişahın ordunun başında sefere katılması, o savaşta galip gelineceğinin garantisini olarak görülmekteydi. Bkz. Hakan T. Karateke, “Der Huzur u Rahat-ı Hâkânî”, *Osmanlı Dünyası* (Ed. C. Woodhead), Alfa Yayınları, İstanbul 2018, s. 162.

¹¹ Temmuz 1730 tarihli bir arşiv belgesinden naklen bkz. Miraç Tosun, *Trabzon'da Cemaatler Arası İlişkiler (1700-1770)*, Serander Yayınları, Trabzon 2018, s. 32.

¹² *Karaman Ahkâm Defterleri, Defter Numarası 1, Sayfa ve Hüküm 27/3*. (Eylül 1742). Ve 1, 174/1. (Temmuz 1743).

¹³ Necmettin Aygün, *Nüfus Defterleri'nde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1830-1845)*, Cilt I, Aksaray Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, s. 3-6.

¹⁴ Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, s. 204.

¹⁵ İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye-IV*, s. 11, 28.

¹⁶ *Karaman Ahkâm Defterleri, 1, 31/3*.

köylü; çareyi, ya köyünü bırakıp sancağı terk etmekte veya askerî, vakıf çiftliklerine gidip yerleşmekte ve böylelikle devletin korumasını temin etmeye çalışmakta bulmaktaydı. Bununla beraber, bu çiftlikler de çoğu zaman eşkiya tasallutuna uğramaktan kurtulamamaktaydı.¹⁷

Bu şartları yaşamakta olan Aksaray sancağı, 1742'de Koca Mustafa Paşa'ya "aralık" olarak tevcih edilmişti. Paşa, Aksaray'da bulunmadığından, sancağın idaresi tarafından görevlendirilen bir mütesellim ile sağlanmaktaydı.¹⁸ Bu mütesellimin Seyit Abdullah olması muhtemeldir. Zira 1742 yılında o, Aksaray Mütesellimi görevini yürütmekle beraber, ahali ve reayaya bazı şerir hareketlerde bulunmasından dolayı görevinden alınmış¹⁹ ve Eylül ayı itibarıyla da yerine, adı verilmeyen başka bir mütesellim atanmış durumdaydı.²⁰ Benzer şekilde, 1743'te sancakbeyliği, "aralık" olarak Timur Süleyman'a verilmişti. Timur Süleyman, aynı zamanda Kırşehir sancağını da tasarruf etmekteydi.²¹ Ancak, İran ile devam etmekte olan savaşlar nedeniyle Aksaray Sancakbeyi Timur Süleyman, Erzurum Seraskeri'nin emrine görevlendirilmiş olduğundan, yerine Aksaray sancağını idare etmek üzere adı verilmeyen bir kişi "mütesellim" göreviyle atanmıştı.²² Bu kimsenin Hacı Mehmet olması kuvvetle muhtemeldir.²³ Hacı Mehmet, bu görevde uzun süre kalamamış görünmektedir. Zira yine aynı yılın ikinci yarısında Aksaray Mütesellimi olarak Seyit Abdullah'ın adı geçmektedir.²⁴

Aksaray açısından bakıldığında, sancak idaresinde "mütesellim" in varlığı aslında yeni bir uygulama değildir. Karaman coğrafyasının Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra Aksaray, "sancak" statüsü ile sancakbeyleri tarafından idare edilmiş olmakla beraber, yine bu dönemde

¹⁷ Ayrıntısı için bkz. Bahar Kaymaz, *1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'nin Çevrimyazısı (s.61-121)*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2018, II. Bölüm ve Zeynep Yılmaz, *1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'nin Çevrimyazısı (s.122-197)*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2018, II. Bölüm.

¹⁸ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 11/2.

¹⁹ Mütesellimi görevden almak, sancakbeyini görevden almaya göre çok daha kolay olmalıydı. Nitekim yerelden merkeze ulaşan dilekçelerde, vazife başındaki mütesellimin ahali ile "hüsn-i zindegâni"sinin olmaması, yani ahali ile iyi geçinememesinin yanında "na-ırz hareketine cesaret ile vilayetin ihtilaline bais olması" gibi birkaç şikâyetin yer alması yeterli idi. Bu şikâyetlerin ne derecede hakikati yansıttığının tespiti güçtür. Bu gibi şikâyetleri, daha ziyade yereldeki iktidar mücadelelerinde yer alan taraflardan birinin, diğeri hakkında merkeze gönderdiği suçlayıcı, küçük düşürücü yazılar olarak okumak gerekmektedir. Kayseri örneği için bkz. *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 188/6.

²⁰ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 27/5.

²¹ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 135/1. Timur Süleyman'ın aralık olarak tasarruf ettiği Kırşehir sancağına bağlı Arnakhisar adındaki köyde, 1742 senesinde öşür vergisi olarak köylünün ürettiği üründen tahsil edilen mahsul, ilgili köyde ambar edilmiş durumdaydı. Ancak, Kırşehir kazası ahalisinden Hacı Abdullah ve kardeşi Hamza ile kethüdası Deli Yakup ambarı kırıp içindeki mahsulden 400 kile (512,8 kg) miktarı gasp etmişlerdi. Timur Süleyman, devlete bir dilekçe yazarak el konulan mahsulden kendi tevcih tarihine düşenin ilgili kişilerden alıverilmesini talep etmişti (Mayıs 1743). Bu olay, Sancakbeyinin gelirin dahi göz dikecek derecede cesur olan yereldeki eşrafın, sıradan ahaliye karşı ne şekilde muamelede bulunabileceğini tahmin etmek açısından önemlidir. Bu şekilde, sancakbeylerinin savaşlara görevlendirilmeleri, meydanın yereldeki ileri gelenlere kalmasına sebep oluyordu.

²² Aksaray sancağında vâkı' kâdîlara hüküm ki: Ber-vech-i aralık livâ-i mezbûr emirü'l-ümerâ'î'l-kirâm Timur Süleyman dâme ikbâluhu el-yevm Erzurum Ser'askeri ma'iyetine me'mûr olmakdan nâşî yerine livâ-i mezbûra zabt u rabt memlekete kâdir bir kimesnenin mütesellim nasbların lâzım gelmeğle (boşluk) zîde kadruhu livâ-i mezbûra mütesellim nasb ve ta'yîn olunmağın livâ-i mezbûr mütesellimliği mûmâ-ileyhe zabt u rabt ve mîr-i mîran-ı mûmâ-ileyh (sancakbeyi) tarafına 'â'id ve râci' olanı ahz u kabz itdirilüp mütesellimlik umûruna bir ferdi dahl ü ta'arruz itdirilmeyüp hilâfından hazer ve mücânebet olunmak bâbında ferman-ı 'âlişân için yazılmışdır. Fî evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel sene 1156 (3-12 Temmuz 1743). Bkz. *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 165/5.

²³ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 38/5, 134/5.

²⁴ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 139/5. Mütesellim atamaları, sancakbeyinin aracılığı ve yereldeki ehl-i şer'in merkezden bu atama ile ilgili padişahın hükmünü / emrini talep etmesiyle gerçekleşmekteydi. Bu münasebetle, Niğde sancağı Mutasarrıfı (Sancakbeyi) Abdurrahim'in padişah emri ile Erzurum Seraskeri Vezir Ahmet Paşa'nın maiyetine görevlendirilmesi söz konusu olduğundan, Niğde sancağının idaresine bakmak üzere, Yeğenbeyzade Seyit Mehmet'in, mütesellim olarak görevlendirilmesi vuku bulmuştu. Bu görevlendirme, Abdurrahim Ağa'nın buyuruldu ve bu buyuruluşa istinaden, Niğde Naibi Mevlana Osman'ın, mütesellimliği yasallık kazanabilmesi için devlet merkezinden, padişaktan bir hüküm talebinde bulunması ile gerçekleşebilmişti. Bu talep, Ağustos 1743 tarihi itibarıyla onaylanmıştı. Bkz. *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 186/1.

sancakbeyi görev mahalline gelemediği zamanlarda “kaymakam” unvanlı kimseler sancakbeyinin yerine sancağı idare etmekteydiler. Nitekim 1586 yılında Tebriz muhafazasına giden Aksaray Sancakbeyi Ahmet Bey'in, sancağı idare etmesi için bıraktığı (ismi zikredilmeyen) kaymakamı halka zulüm ettiğinden azledilmiş ve yerine bir başka adamı olan Kethüdâ Pervane tayin edilmişti. Bu görevi, 1594'te Mehmet, 1596'da ise Kurt adlı kişiler yürütmüştür.²⁵

Bu araştırma, sancağın kimler tarafından idare edildiğini listelemekten ziyade, sancağa mütesellim göreviyle atanan kimselerin bir sancakbeyi tecrübesinde ve ağırlığında sancağı yönetemiyor olması ve buna bağlı olarak mütesellimlerin idareci olarak görev yaptıkları süreçte gasp, yağma ve eşkıyalık gibi kanuna aykırı hareketlerin sancakta artış göstermiş olması gerçeğine dikkat çekmeyi amaçlanmaktadır. *Sancağa mütesellim olarak atanan kimselerin sancağı lâıkiyla yönetemeyeceğini düşünen ve bu durumu bir fırsat olarak gören mahallindeki bazı kimseler, gayr-ı kanunî işlere teşebbüse kolayca cesaret edebiliyorlardı.* Mütesellimler idaresinde yaşanan kargaşalıklar, Aksaray sancağı özelinde, Osmanlı taşrasının bilhassa sosyal ve iktisadî açıdan harap olmasına vesile oluyordu. Örnekleri verileceği üzere, mütesellimler, kargaşalıkların bazen müsebbipleri de olabiliyorlardı.

Bu bağlamda, Temmuz 1743 tarihli bir arşiv kaydı, taşra idaresinin içinde bulunduğu durumunu görmeye kapı aralamaktadır. Aksaray'da eskiden yaşanmış olan, ancak çözülemediği için 1743 yılına aksayan bu olayı haber veren kayda göre; sancağın eski mütesellimlerinden biri olan Topal Muhammet'in Aksaray kasabasından bazı kimseler ile davası bulunmaktaydı. Ancak tarafların mahkeme edilerek adaletin tesis edilmesi bir türlü mümkün olamıyordu. Şikâyetlerin merkeze ulaşması akabinde devlet, davanın lâıkiyla çözülebilmesi için İstanbul'dan, sadrazam ağalarından Seyit Osman'ı “mübaşir”, Koçhisar Kadısı Seyit Ahmet'i de “mütevelli” olarak görevlendirmişti. Görevlendirilenler Aksaray'a varmışlar ve Topal Muhammet'e destek olan eski müftü Yusuf ve diğer Aksaray ileri gelenleri huzurunda anlaşmazlığın çözülmesi hususunda İstanbul'dan görevlendirilmiş oldukları ile ilgili padişah emrini (emr-i şerifi) okuyarak duyurmuşlardı. Şikâyetler, eski Mütesellim Topal Muhammet ve onun destekçileri olan Aksaray'ın eski müftüsü Kör Ali, Kâtipoğlu Abdurrahman, Hacıoğlu İsmail, Mütevellioğlu Hacı ve Ermenekli Hacı Muhammet üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Bu arada, İstanbul'dan görevlendirilenler, Aksaray'da “şehir kethüdası”²⁶ görevinde bulunan Mustafa'nın zimmetinde kalan 5.000 kuruş sancak (vilayet) akçesinin hesaplarını da teftiş etmeye (muhasabesini görmeye) teşebbüs etmişlerdi. Anlaşılan, ahalinin ödemiş olduğu birtakım vergilerden oluşan akçe, devlete iletilmek yerine bahsi geçen Mustafa'nın zimmetinde kalmıştı. Mustafa, bu parayı alıkoymuş olmalı ki vaziyet, Aksaray ahalisinin şikâyetine konu olmuştu. Kasabada yaşanan bu olaylarda, kasaba ahalisi üç fırkaya bölünmüş ve her bir fırka diğeri hakkında devlete ihbarlarda, şikâyetlerde bulunmuşlardı. Bir fırkanın arkasında adı geçen eski müftü Kör Ali ve onunla irtibatı olan eski Mütesellim Topal Muhammet, diğer fırkanın arkasında ise Aksaray'ın eski müftülerinden Yusuf bulunmaktaydı. Eski müftü Yusuf'un iddiasına göre, eski mütesellim Topal Muhammet ve adamları Aksaray naibi (kadı vekili) Abdullah'ın evini ve mahkemeyi basarak birçoklarına zarar verip zulmetmişlerdi (mahkemeyi basanların niçin bu şekilde bir davranış sergiledikleri ilgili arşiv kaydında belirtilmemektedir). Ancak, bu zevatın mahkemeye çıkarılarak hasımlarıyla mahkeme (mürâfaa) edilmeleri ise, bir türlü gerçekleşmemişti. Anlaşılabileceği üzere, ilgililerin İstanbul'dan görevlendirilmelerinin arkasında, Aksaray kadılığının

²⁵ A. Aköz-D. Yörük, “XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14 (2002), s. 107-132.

²⁶ Şehir kethüdasının, şehirlerde sakin olan ahaliden hisselerine düşen ve merkeze gönderilmesi gereken vergilerin tespit ve toplanmasının yanı sıra sancakbeyi ve beylerbeyi (mütesellim, muhassıl, voyvoda, ayan vb.) gibi idarecilerin halka hizmet ederken yaptıkları masraflarına dayalı harcamalardan, mahalle sakinlerinin hisselerine düşeni tespit edip toplamak gibi vergilerle alakalı görevleri bulunmaktaydı. Bunların haricinde, şehir halkının çeşitli sorunlarını idarecilere aksettirerek çözmek; şehre uğrayan devlet görevlilerine yem ve yiyecek sağlamak gibi görevleri de vardı. Bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTKY, Ankara 1991, s. 41-44.

bu olaylarda iş göremez konuma düşmüş olması, yerelde hukukun işlemez hâlde bulunması yer almaktadır. İlgili arşiv kaydına göre; birbirlerini devlete ihbar / şikâyet eden taraflardan bazıları akl-ı selim kimselerin araya girmesiyle (müslihun tavassutuyla) barıştırılmışlardır. Ancak eski müftü Ali, Kâtipoğlu Abdurrahman, Hacıhasanoğlu İsmail ve Ermeneklioğlu Hacı Muhammet'in söz dinlemez kimseler oldukları ve muhtemelen isyana meyilli olmaları durumunun devam ettiği devlet merkezine; İstanbul'a bildirilmiş olduğundan, devlet, "ser-cemiyet ve şekâvet üzere olmalarından nâşî emniyetleri olmayup beyne'l-ahâlî ihtilâle bâ'is olacakları emr-i mukarrer ve fî nefsi'l-emr-i hâl minvâl-i muharrer üzere olduğu yakinen ma'lûmun olmağla" ibaresiyle, mezkûr kimselerin "ahalinin işlerine karışmamaları" hususunda kendilerine tembihatta bulunmalarını Koçhisar Kadısı ile Mübaşir Osman'a, Temmuz 1743 tarihli bir yazı ile emretmişti.²⁷

Aksaray ileri gelenleri arasında yaşanan sıkıntılara dayalı bu ihbarların ne derecede hakikati yansıttığı bilinmemektedir. Ancak, Aksaray'daki hâkimiyet (iktidar olma; devlet olma) mücadelesinin kasabadaki müftüleri dahi taraf hâline getirecek derecede içine almış olduğu (ayrışmanın veya politik mücadelenin kökleştiği) bir ortamda, sıradan Aksaray ahalisinin yaşaması muhtemel olan mağduriyetlere dayalı olumsuz vaziyeti anlamak, tahmin etmek zor olmasa gerekir. Zira sancakbeyinin görev yerine gelmeyecek olması ile sancağa mütesellim olarak atananların nasılsa kısa zaman sonra bu görevden ayrılıp yerlerine bir başkasının atanacağı ihtimalinin güçlü olması, yani mütesellimlerin sıklıkla değiş(tiril)mesi,²⁸ Osmanlı taşrasında güç ve kudret sahibi olan bazı kimselerin, bilhassa ayanların başsız kalan sancağı kendi arzuları doğrultusunda yönetmelerine;²⁹ doğaldır ki, bu durum da taşrada zulmün, adaletsizliğin artış göstermesine neden olabiliyordu.³⁰

Ayrıca, yukarıda bahsi geçen örnek vakada görüldüğü üzere, Aksaray'da yaşanan kargaşalarda kasabada meskûn olan yerel hanedan mensubu bazı din adamlarının da adlarının geçmesi, bu düzensizliğin zamanla kalıcı düşmanlıklara dönüşmesine sebep olmuş olmalıydı. Ayrıca bu durum, yeni bir gelişme olmayıp eskiye dayalı bir geleneğin yansması gibidir. Nitekim Aksaray'da, 1608'de, ahaliden bazılarının eşkıyalıkla meşgul olmaları (eşkıya köyleri gezerek soygunculuk yapmış, ele geçirdikleri hububatı satmışlardı) ve akabinde, halkın şikâyetlerine bağlı olarak eşkıyanın devletin takibine uğramaları neticesinde, 1609'da bu eşkıya ile halkın arasının bulunmasına, barıştırılmasına, Cemaleddin-i Aksarayî'nin neslinden gelen Şeyh Hamza'nın aracılık etmesi söz konusudur.³¹ Bu örnek, Aksaray'ın idaresinde din adamlarının belirleyici olduklarına işaret etmektedir. Ve bu geleneğin diğer Anadolu şehirlerinde aynı ölçüde olmadığını da belirtmek icap etmektedir. Bu etkenin yanında, ulema içinde, bilhassa ehl-i şer'in başı olan "kadı"nın yardımcısı konumundaki naiplerden

²⁷ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 175/2.

²⁸ 1700'lü yıllara geldiğinde vali ve sancakbeylerinin görev süreleri neredeyse bir yıla kadar gerilemişti. Bkz. Orhan Kılıç, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyaletinin İdarî Taksimatı ve Tevcihatı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, *Sempozyum Kitabı*, Trabzon 1999, s. 179-192. Sancakbeyinin görev süresinin sona ermesiyle mütesellimin de görev süresi sona eriyordu. Aksaray örneğinde, bazen bir yılda iki farklı mütesellimin görevde gelmesi veya görevden alınması söz konusu olduğundan, mütesellimler zamanında idarî anlamda bir istikrardan bahsetmek mümkün görünmemektedir.

²⁹ Yeri geldiğinde halka zulmeden, yeri geldiğinde de zalim devlet idarecilerinden halkı koruyan bu kimselerdeki en büyük eksikliği "devlet merkezi ile aynı gündemi paylaşmıyor olmalarında" aramak gerekir. Dolayısıyla devlete faydalarından ziyade zararları söz konusuydu. Nitekim Nizam-ı Cedid adı altında yeni bir ordu kurarak İstanbul'da ve Anadolu'da talimli asker yetiştirmeye başlayan Padişah III. Selim'in, talimli askeri gördüğünde duyduğu heyecanı çevresine, paşalarına mektuplar ile bildirerek sevincini paylaşmakta, onları azimle çalışmaya cesaretlendirmek için, aynı esnada Canik ve Trabzon dolaylarının ağası Tayyar Paşa, Cabbarzade'ye verilen Amasya sancağını bahane ederek sancağı ele geçirmek için asker toplamakla meşguldür. Bkz. E. Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 54-59.

³⁰ Bu istikamette İnalçık, ayanların devletin kendilerine verdiği yetkiyi eyaletlerdeki nüfuzlarını pekiştirmek için kullanıp suiistimal ettiklerini -haklı olarak- ifade etmektedir. Bkz. İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye-IV*, s. 74.

³¹ Fadimana Fidan, "16. Yüzyılın Sonlarında ve 17. Yüzyılın Başlarında Aksaray'ın Eşkıya Taşra Görevlileri", *II. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (26-28 Ekim, Aksaray)*, *Bildiriler Kitabı*, Aksaray Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017, s. 206-216.

kaynaklanan suiistimaller de neredeyse gelenek hâline gelmişti. Zira kadılar genelde merkezden atanmaktayken naiplerin yerliden atanmaları / seçilmeleri, büyük hukuksuzluklara yol vermektedir. Bu naipler, kanuna aykırı hareketlere tevessül etmekte, bazı zamanlarda da eşkiyayı veya tarafı olduğu ayan ve eşrafı haksız yere korumaktaydılar. Bu gibi suiistimaller 1568'de de görüldüğü gibi,³² 1740'larda³³ ve hatta örnekleri verileceği üzere, bir yüzyıl sonrasında; 1840'larda da görülmekteydi. Kısacası, Aksaray sancağının yönetiminde ayan ve eşraf kadar, ulema menşeli bazı hanedan ailelerinin, ki bunların bir kısmı Somuncu Baba, diğer bir kısmı da Cemaleddin-i Aksarayî neslindedir, büyük etkisi vardır. Bu etkinin gelenekleşmesinin arkasında, ileride örnekleri gösterileceği üzere, Aksaray'da görev yapan müftüler ile naiplerin, genelde Aksaray'ın hanedan menşeli ailelerine mensup olanlar arasından atanması yatmaktaydı.

Aksaray, 1770'lerde, yine eşkiya tasallutu altındaydı. Ancak bu durumun sadece Aksaray'a özgü olmadığı bilinmelidir. Özellikle 1768'de başlayan ve 1774'te sona eren Osmanlı-Rus Savaşı'nda yaşanan yenilgi, Osmanlı Devleti'nin itibarını ciddi ölçüde sarsarken ülkede isyan ve eşkiyalık hareketleri de öncesine oranla yayılma göstermişti. 1768 Osmanlı-Rus Savaşı'nın organizasyonu ve idaresinde görülen bozukluklar ile yenilgi ve toprak kayıpları,³⁴ merkezî otoritenin 1683 Viyana Kuşatmasından sonra bir kez daha sarsılmasını sağladığından, ortaya çıkan ortam ayan ve eşkiyaya daha rahat hareket etme fırsatı vermişti. Bu nedenle Ahmed Cevdet, Rumeli'deki karışıklıkların ilk ortaya çıkışını 1768 yılındaki Rusya seferine bağlamaktadır. Ona göre, bu seferde görev alan ayan ve eşrafın Osmanlı devlet idarecileriyle samimi olmaları ve bu vesileyle savaşta görevli idarecilerin, vezirlerin, yetersizliklerini görmelerinin ilerleyen süreçte ayanların bölge idarecilerini muhatap almadan, doğrudan İstanbul ile ilişki kurmaya çalışmalarına sebep olmuştu.³⁵ Anlaşılan, ayan ve eşraf başta olmak üzere, mahallindeki bazı levend ve delil taifeleri, asker kaçakları ve diğer işsiz güçsüz takımı gibi yerel güçler savaşların taşrada yarattığı idarî boşluktan ziyadesiyle faydalanmışlardır.

Bu olgu ile bağlantılı olan daha başka etkenler de söz konusudur. Bilindiği üzere "levend" genellikle köy kökenli olan ücretli, tüfekli askere denmekteydi. Devlet, Orta Avrupa'daki savaşlarda karşılaştığı yeni askerî teknoloji ile başa çıkabilmek için Anadolu'da "sarıca-sekban" olarak bilinen paralı askerî birlikler kurmuştu. Bu kimseler, Anadolu'da başıboş dolaşan tüfekli levendlerden toplanıyordu ve bunlarla "sekban bölükleri" denilen özel birlikler teşkil olunmuştu. Genelde, "levend" olarak bilinen bu işsiz köylüler "hem askerlik hizmeti ve hem de eşkiyalık için zengin bir insan gücü kaynağı hâline"³⁶ gelmişlerdi. Bunlar, sınırlardaki savaşlara görevlendirilen valiler başta olmak üzere devlete isyana teşebbüs eden âsi paşalar ile ayanların sıklıkla başvurdukları ana savaşçı insan gücü idi. Seferler sona erdiğinde işsiz kalan bu birlikler, maaşsız kaldıklarından taşrada huzursuzluklara sebep olabiliyorlardı. İnalçık'ın ifade ettiği gibi, "Bir kısım levend, devlet ya da bir vali veya âyanın hizmetinde çalışırken

³² Bu bağlamda, 1568'de devlete ulaşan bir şikâyete göre, Aksaray Naibi Muslihiddin ile Koçhisar Naibi yerli ahaliden oldukları için eşkiyayı korumaktaydılar. Onlar rüşvet alıp eşkiyayı salıvermişlerdi. Bkz. Fidan, "16. Yüzyılın Sonlarında ve 17. Yüzyılın Başlarında Aksaray'ın Eşkiya Taşra Görevlileri", s. 209.

³³ Seyyidişehri Kādîsına Hüküm ki: Kazâ-i mezbûre ahâlileri gelüp yerluden nâ'ib olmak memnû' iken tarafından nâ'ib olan kaza-i mezbûrda sâkin İbrahim nâm kimesne yerluden olup her gelen kâdiya nâ'ib olmağla ehl-i 'örf tâ'ifesiyle müttefik olup bi-gayr-ı hakkın akcaların almağa bâ'is ve kendüsü alup iki hasım da vâya varduklarında dahi nâ-hakk olan kimesnenin akcasın almağla ol-tarafa himâye idüp ibtâl-i hakk bâ'is ve bunun emsâli zulm ü ta'addîsinin nihâyeti olmaduğun bildirüp mezbûr niyâbetden ref' olunmak bâbında emr-i şerîfim recâ eyledikleri ecilden kânûn üzere 'amel olunmak için yazılmışdır. Fî evâ'il-i Muharrem sene 1156 (25 Şubat-6 Mart 1743). Bkz. *Karaman Ahkâm Defterleri*, I, 94/4.

³⁴ Virginia Aksan, *Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, TVYY, İstanbul 1997, III. Bölüm.

³⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt 4, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984, s. 1820.

³⁶ Bilindiği gibi 1593-1606 savaşlarında klasik silahlar kullanan Osmanlı askerinin Avusturya'nın tüfekli askerine karşı etkisiz kaldığını tespit eden Osmanlı kumandanları, ateşli silahlarla donanımlı paralı askerlerin tedarik edilerek cepheye gönderilmesini talep etmişlerdi. Akabinde devlet, toplayabildiği köylüleri ateşli silahlarla donatarak cepheye göndermişti. Bkz. İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye-IV*, s. 29-31.

diğerleri, yani kapısız (işsiz) levendler, Anadolu'da başıboş dolanmaya devam ediyorlardı.”³⁷ 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı ücretli-toplama askerin kullanıldığı savaşlardan olup 1774'te savaşın sona ermesiyle devlet, bu gibi ücretli askeri birliklerin ortadan kaldırılmasını yeniden emretmişti.³⁸

Bu doğrultuda, 1770'li yıllarda nefis-i Konya ve civarı levend eşkıyasından temizlenmekle beraber, onların bazı mahallerde tekrar toplanmaları zuhur etmişti. Eşkıya başları, “sergerde ve sahib-i iktidarlarından ekserisi” genelde bazı kasaba ve belde ayanları tarafından muhafaza edilmekte, korunmakta oldukları casuslar vasıtasıyla haber alınmıştı, “irsal-i cevasis ile istihbar olunmağla”. Bu yerlerden biri de Aksaray idi. Aksaray sâkinlerinden Ateş İmamoğlu Abdurrahman bu şakilerden biri olup devletçe, “Mihaliçlioğlu Ahmed adındaki eşkıyanın çırağı ve levendat sınıfının yaver ve yatağı” olarak vasıflandırılmaktaydı. Aksaray'da Ateşoğlu'nun haricinde, Bıyık Abdullah ve Seyf Ali³⁹ gibi yüzden fazla bölükbaşı ve levend kabadayısı bulunmaktaydı.⁴⁰

Velhasıl, bahse konu olan levend eşkıyasının Aksaray'dan temizlenmesi için İstanbul'dan ilgili emir gelmiş⁴¹ ve bu görevi yerine getirmek için Karaman Ayanı Çavuşoğlu ile Çele(i)kpaşaoğlu ve Konya'nın harp ve darba kadir ileri gelen bazı kimseleri Aksaray'a hareket etmişlerdi. Aksaray'a varılmış ve eşkıyanın temizlenmesi için ellerindeki devlet emri okunmuş olmasına rağmen, kendilerine kimse itibar etmemişti. Kasaba ahalisi zarar görmesin düşüncesiyle çatışmadan uzak durulmuş ve ikna yolu ile eşkıyanın kasabadan çıkarılarak teslim alınması amaçlanmıştı. Bu nedenle, Saray kapıcıbaşlarından Mısırlı Osman ile Sadrazam tatarlarından Uzun Abdullah Ağa Aksaray ahalisine nasihat etmek ve böylece eşkıyayı aralarından defedip teslim almak için ikna amacıyla şehre gönderilmişti. Fakat şehir ileri gelenleri Ateşoğlu ve diğer eşkıyayı teslim etmemekte söz birliği ettiklerinden Kapıcıbaşıyı hapsedip Tatarı da mahkeme ederek alıkoymuşlardı.⁴² Konya'dan gelenler kasaba çevresinde haber beklerlerken kasabalı çocuk çocuk üzerlerine hücum etmişlerdi. Konya'dan gelenler ise şehre hücum edip çatışmaya girerek “Devlet çoluk çocuğun, mazlumun katili oldu.” dedirtmemek için işi ağırdan almışlar, sabrederek sonuç almayı tercih etmişlerdi.⁴³ Bununla birlikte, eşkıya ve yanındakiler çatışmadan uzak durmayarak devletin yanında olan Aksaraylı 15 kadar kişi ile “tüfenkçibaşı” görevinde olan bir kimseyi katletmişlerdi. Eşkıya ayrıca Konya'dan gelenlerin 15.000 kuruş değerindeki eşya ve katarlarını da gasp etmişti. Durum karşısında Karaman Valisi Hasan Paşa da olay yerine gelmiş, kasabanın dışında ikamet ederek Aksaraylıya

³⁷ Devletin askeri kuvvetleri tüfekli levend karşısında genelde etkisiz kalmaktaydı. Bu nedenle bir bölgede güçlenip söz dinlemez hâle gelen ayanı diğer bir ayana kırdırmak devletin sıklıkla başvurduğu bir sindirme yöntemi hâline gelmişti. Osmanlı Devleti, herhangi bir eşkıyayı ortadan kaldırmaya karar verdiğinde, önce mahalli güçlerce bu isyan bastırılmaya çalışılırdı, başarılı olunmaz ise merkezden bir vezir sardar tayin edilerek eşkıya bertaraf edilme yoluna gidilirdi. Bundan da bir sonuç alınamaz ise devlet, eşkıya ile pazarlığa oturur ve ona bir “mansıp” vererek affedip devlet sistemine eklemelerdi. Örnekler için bkz. Necmettin Aygün, “Gümülcine Ayânı Tokadıcılı Süleyman 1761 (?-1804”, *Belleten*, Sayı 271 (2010), s. 707-767 ve Eyyub Şimşek, “Merkezi Otorite Karşısında Bir Dağlı Eşkıyası: Deli Kadri”, *Selçuk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 44 (2018), s. 269-287.

³⁸ İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye-IV*, s. 37.

³⁹ Seyf / Seyfi Ali'nin eşkıyalıkları 1740'lara kadar inmektedir. Ağustos 1743 tarihli bir şikâyete göre, Seyfi Ali, Bozulus Taifesinden olan Tabanlı Türkmenlerinden Kara Mehmet'in evini basıp nikâhlı eşi ile 150 altın, 1000 kuruş ve diğer bazı eşyayı gasp etmişti. Bkz. *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 185/6.

⁴⁰ *BOA. C. ZB, 79/3923-1.*

⁴¹ Bu emir, bahsi geçen Tatar Uzun Abdullah tarafından getirilmişti. Abdullah bu emri Karapınar'da ilgililere teslim etmiş ve birlikte Aksaray'a hareket etmişlerdi. *BOA. C. ZB, 79/3923-5.*

⁴² Tatar'ın verdiği rapora göre, Kapıcıbaşı hapsedilmiş, kendisi ise iade edilmişti. Yine Tatar'a göre bahsi geçen 15 kişi ile tüfenkçibaşı eşkıya tarafından idam edilmişti. Tatar'ın ifadelerine göre, devletten kendilerine verilen emirde “kaza ve kura içine girerek çatışmak” emri yer almamaktaydı. *BOA. C. ZB, 79/3923-5.*

⁴³ “...egerçi cebren kaza-i mezbure duhul ve eşkıya-yı merkumenin ahz ü tenkilleri mümkün olup lâkin fukara ve zu'afa pa-zede-i hasar ve hilaf-ı rıza hareketde bulunup fa'ide-i ateşpare-i husrevaneye mazhar olmakdan ictinaben mukateleye cevaz virmediğin...”. Bkz. *BOA. C. ZB, 79/3923-5.*

karşı ne gibi bir muamelede bulunulacağı hususunda, 26 Mart 1776 tarihli bir yazı ile devlet merkezinden emir beklemişti.⁴⁴

Bu olayda, devlet adına Konya'dan gelen görevlilerin eşkıya ile mazlumu birbirinden ayırmak için gayret göstermesi takdire şayandır. Nitekim Padişah, durumun seyrini kendine aktaran sadrazamına, “Benim vezirim, iktiza iden emr-i şerif virilsün lâkin fukaraya zulm olunmaması dahi emr-i şerifde mü'ekked tenbih oluna” diyerek eşkıyanın temizlenmesine emir verirken ahalinin korunmasına ise azami dikkat edilmesini emretmişti.⁴⁵ Yine bu olayın, en az zayıat ile atlatılmasında Karaman Valisi Çerkes Hasan Paşa'nın büyük rolü olduğu anlaşılmaktadır.

Tüm bunlar olup bittiğinde Aksaray Mutasarrıfının (Sancakbeyinin) ortaya çıkması söz konusudur. Aksaray Mutasarrıfı Muhammed Said Paşa'nın 4 Nisan 1776 tarihli devlete gönderdiği rapor, Karaman Valisi Hasan Paşa'yı suçlar mahiyettedir. Rapora göre Aksaray'ın ayanı Abdurrahman Ağa kasabayı eşkıyadan temizlemek üzere iken ve ortalıkta eşkıya gözükmemekteyken Karaman Valisi Çerkes Hasan Paşa, iki defa kasaba üzerine asker sevk ederek nüfus katline ve yağmaya sebep olmuştu. Hasan Paşa kasabaya varmış, bir kısmı zenburek türü olan irili ufaklı toplar ile kasabayı muhasara altına almıştı. Bu esnada ahali kasabadan çıkarılmış ve münasip bir mahalle alınmıştı. Eşkıyayı muhafaza eden kasabalı yeterli zahire vereceklerini taahhüt etmelerine rağmen, Hasan Paşa kendilerinden 30.000 kuruş talep edip “Vermezseniz kasabaya girerim.” diyerek muharebeye başlamıştı. Top ve tüfeklerin sahne aldığı bu çatışmada nice nüfus helak ve birçok bina da harap olmuştu. Yine rapora göre, Çerkes Hasan Paşa'nın Ayan Abdurrahman hakkında daha evvel devlet merkezine gönderdiği yazılarına itibar edilmemesi istenmekte, bir ölçüde Ateşzade Abdurrahman korunmaktaydı. Benzer şekilde, Aksaray Kadısı da Ateşzade'yi koruyan, kollayan bir yazıyı devlete göndermişti.⁴⁶ Oysa kısa bir süre önce devlete gönderilen raporlara göre, levendat eşkıyası Aksaray'da Ateşoğlu'nun hanesinde (evinde) korunmaktaydı.⁴⁷ Şüphesiz birbirleriyle çelişen bu tarz idarî uygulamalar, bu yıllarda Osmanlı taşrasında devlet hâkimiyetinin tesis edilememesinin en önemli nedenlerindendir. Ve bu çelişkiler, ayan ve eşrafın taşrada kök salarak kalıcı olmasına katkı vermiştir. Yukarıdaki örnek özelinde Aksaray ve çevresinde, daha genel bir ifade ile Karaman eyaletinde düzensizliğin hâkim olmasının arkasında, daha önce bahsi geçtiği üzere, 1768'de başlayıp 1774'te K. Kaynarca Antlaşması ile sona eren ve önemli kayıplar ile neticelenen Osmanlı-Rus Savaşı'nın toplumda yarattığı olumsuz atmosfer de bir o kadar önemli olmalıdır.

Sancaklardaki üst düzey devlet temsilcilerinin kendi aralarındaki mücadeleler, devleti uğraştıran en önemli sorunlar arasındadır ve bu mücadeleler daha ziyade makam-mevki (görev) elde etmek / kapmak veya mevcut görevi muhafaza etmek amacı etrafında dönmekteydi. Bu istikamette, Aksaray Alaybeyliği makamı üzerine cereyan etmiş bazı gelişmeler söz konusudur. Alaybeyiler, bilindiği üzere, tımar ve zeamet tasarruf eden devlet görevlilerinin başı olup örfî idarede Sancakbeyi'nden sonra gelmekteydi. Alaybeyilik görevinin ekonomik gelir getiren bir yönünün de bulunması bu makamı farklılaştırmakta, çok önemli bir mevki hâline getirmekteydi. Nitekim İstanbul'da, Saray'da çukadarlık hizmetini yürütmekte olan Hasan oğlu Halil, bu hizmetine karşılık olarak Aksaray sancağında, Sahra Nahiyesi'nde Yarımca adındaki köy ve gayrıdan 19.500 akçelik bir tımarı 11 Mart 1742 tarihinden beri tasarruf etmekteydi. Halil'in, Çukadarlık hizmetini yürüttüğü müddetçe bayrağı altında savaşa katılması gerekmez iken, Aksaray Alaybeyi bulunan Ömer, savaşa katılmadığını ileri sürüp “terk-i hizmettir” diyerek tımarına müdahale etmiş, tımarının mahsulü ile vergilerine de el koymuştu.⁴⁸ Bu örnek,

⁴⁴ BOA. C. ZB, 79/3923-1, 5.

⁴⁵ BOA. C. ZB, 79/3923-7.

⁴⁶ BOA. C. ZB, 79/3923-3.

⁴⁷ BOA. C. ZB, 79/3923-5.

⁴⁸ Karaman Ahkâm Defterleri, 1, 105/4.

Sancakbeyinin görevi başında bulunmadığı zamanlarda, Alaybeyilik makamının ne şekilde önemli bir pozisyona dönüştüğüne işaret etmektedir.

Bu münasebetle, 1786'da Aksaray'ın eski ve yeni alaybeyilerinin birbirlerini devlete şikâyet ettikleri görülmektedir. 24 Nisan 1786'da Aksaray Alaybeyliği görevini elde eden Seyit Abdurrahman'a göre; kendisi, Aksaray'ın eski alaybeyi olan Seyit Abdullah'ın⁴⁹ tazyiklerine maruz kalmıştı. Zira eski alaybeyi tarafgirleriyle hareket ederek alaybeyliği kendisinden almak için çeşitli zulümlerde bulunmuş, hatta Abdurrahman'ın sui hâlini devlete mahzar (toplu dilekçe) ile şikâyet etmişti. Mevcut alaybeyine göre eski alaybeyi, görevi esnasında Nizam-ı Cedid'e⁵⁰ karşı hareketlerde bulunmuş bir kimseydi: "...nice evza ve harekâta cesaret itmekden naşi...". Devlet ise, Aksaray'dan merkeze ulaşan bu şikâyet dilekçeleri karşısında Karaman Valisine, "her ne kadar daha önce eyalet ve liva (sancak) alaybeyilerinin atanmaları veya görevden alınmaları hususu validen gelen arzuhallere (dilekçelere) bakılmayarak yapılması (merkezden atanması) bir emir (hatt-ı hümayun) ile düzenlenmiş olmakla beraber, sancağın zuema ve erbab-ı tımarı taraf olarak bir kısmı birini, diğer bir kısmı da diğerini seçerek alaybeyi görmesi nedeniyle, hangisinin alaybeyliğe lâyık olduğunun bu tarafta (devlet merkezinde: İstanbul'da) gereği gibi anlaşılmadığından, alaybeyinin kim olacağı mahallindeki söz sahipleri ile istişare edilerek belirlenmesini" emretmişti. Belirlenecek olan adayın asker idaresine kudreti olan birisi olması ise, "...kangısının i'mal ve idare-i askere iktidarı ve alaybeyliğe istihkak ve ehliyeti zahirdir" bilhassa vurgulanmıştır.⁵¹

Eski alaybeyini devlete şikâyet eden Aksaray Alaybeyi Seyit Abdurrahman'ın pek de "kendi hâlinde" biri olmadığı, daha başkalarının şikâyetleriyle dile gelmektedir. Nitekim Aksaray sancağı Alaybeyi "Savaşlıoğlu demekle meşhur" Seyit Abdurrahman, kardeşi Seyit Recep ve Hamza, Nevşehir'de sakin olup İbrahim Paşa Vakfı'nın idaresine karışmaları ve sair uygunsuz davranışları nedeniyle Nevşehir ileri gelenlerinin şikâyetlerine konu olmuşlardı. Şikâyetlere göre; bahsi geçenlerin tımarları Aksaray sancağında olmasına⁵² ve beratları şartına göre tımarlarının başında bulunmaları gerekmesine rağmen, onlar Nevşehir'de ikamet etmekteydiler. Devlet ise, 19 Haziran 1785 tarihli bir emir ile Seyit Abdurrahman ve diğerlerinin Nevşehir'den çıkarılmalarını emretmişti. Nevşehir ileri gelenlerinin şikâyetlerine göre, vakfın kaymakamının arzı ve kadı vekilinin ilamı neticesinde devlet, Seyit Abdurrahman ve diğerlerinin ilkin Niğde Kalesi'ne hapsedilmelerini emretmiş; ancak onlar bu emre itaat etmemişlerdi. Akabinde ise devlet-yukarıda bahsi geçen-ikinci bir emir ile onların Nevşehir'den çıkarılarak Aksaray'da, Eyyubili Nahiyesi'ndeki Gösteson Köyü'ne iskân edilmelerini emretmişti. Bununla birlikte, bu emirler anlaşılan yerine getirilememiş olduğundan, aradan neredeyse bir yıl geçmesine rağmen, Mayıs 1786'da bu konudaki şikâyetler hâlâ devam

⁴⁹ Bu kimsenin, 1740'larda Aksaray'da mütesellimlik görevinde bulunan "Seyit Abdullah" ile aynı kimse olması gerekir.

⁵⁰ Padişah III. Selim zamanında (1789-1807), ordunun ıslahatı başta olmak üzere planlanan ıslahat veya yenilik hareketlerinin genel adına Nizam-ı Cedid denmektedir. Bkz. Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları*, s. 29.

⁵¹ "...bundan akdemce eyalet ve elviye alaybeylerinin azl ve nasbları hâl ve keyfiyetleri kemal-i dikkat ve taharri olunarak tahkik olunduktan sonra vali arzı ve inhasına bakılmıyarak arz-ı hâl ile ca'iz olmak hususu hatt-ı hümayun-ı şevket-makrunu her ne kadar tanzim olunmuş ise dahi liva-i mezburun zu'ama ve erbab-ı tımarı tarafeyn olarak bir tarafı birini ve taraf-ı diğeri âharını intihab ve ihtiyar eylemeleri takribiyle mezkûrandan kankısı alaybeyliğe ehakk ve layık olduğu ve kankı tarafın inhası nefsi'l-emre muvafık olduğu bu tarafta gereği gibi mütefehhem olmayub bi't-taharri mahallinden tashih ve tahkika menut ve mevkuf olmakdan naşi sen ki vezir-i müşarun-ileyhsin mezkûranın hâl ve keyfiyetlerini ma'rifetinle liva-i mezburun zu'ema ve erbab-ı tımar ve ceri başlarından vesa'ir vukuf-ı tâmmı olan ba'zı mevsuku'l-kelim kimesnelerden gereği gibi su'al ve istihbar ve ahad-ı hümadı kangısının i'mal ve idare-i askere iktidarı ve alaybeyliğe istihkak ve ehliyeti zahirdir ve sancaklunun bi'l-ittifak mensub ve muhtarı kimdir...". Bkz. *BOA. C. TZ, 14/683-1* (18-27 Haziran 1786). Bu emir, konu ile ilgili olarak daha evvel, 22 Ekim 1785'te hatt-ı hümayun ile duyurulan emre istinaden hazırlanmıştır. Bkz. *BOA. C. TZ, 14/683-11*.

⁵² Defterhane'deki Ruznamçe defterlerine göre, Seyyid Abdurrahman, Aksaray sancağında Koçhisar nahiyesinde Behisli adındaki köy ve gayrıdan 16.400 akçelik bir tımarı, Seyyid Recep ise yine Aksaray sancağında Eyyubili nahiyesinde Gösteson adındaki köy ve gayrıdan 49.320 akçelik bir tımarı tasarruf etmekte idi. Bkz. *BOA. C. TZ, 14/683-3*.

etmekteydi.⁵³ Öyle anlaşılıyor ki, bu yıllarda Alaybeyi Abdurrahman'ın bölgedeki gücünü kırmak mümkün görünmüyordu ve Alaybeyi Abdurrahman Aksaray'daki hâkimiyetini Nevşehir'e de tesis etmek gayretindeydi.

Seyit Abdurrahman, bölgenin önemli gelir kaynaklarına sahip birkaç vakfından biri olan (Damat) İbrahim Paşa Vakfı'nın gelirlerine de göz dikmiştir. Zira kardeşi Recep, "Aksaray sipahilerinden Alaybeyioğlu Deli Recep" ile ilgili şikâyetlerden biri, onun vakfın eski kaymakamı Mehmet Emin Bey ile bir olup vakfa ait önemli miktardaki akçeyi zimmetlerinde tutmaları hususunda idi. Vakfın yeni kaymakamı Mehmet Bey'e göre, adı geçenler İstanbul'a firar etmişlerdi. Devlet ise; onların buldukları mahalde tutuklanıp geriye gönderilerek vakıf hesaplarının görülmesi hususunu 3 Haziran 1785 tarihli bir emir ile Nevşehir Kadısı'na bildirmişti. Fakat bu emir de diğerleri gibi bir sonuca bağlanmadan sürünceme kalmış ve 1786 yılı ortalarına aksetmişti.⁵⁴ Bahsi geçen bu firar olayı, başka bir arşiv kaydında kısmen farklı bir sürüm ile anlatılmaktadır. 1785'te gerçekleşen bu olaya göre; Nevşehir'de meskûn Aksaray sipahilerinden Seyit Recep, Nevşehir sakinlerinden (Mehmet) Emin Bey'i "Seni kaymakam itdirem." diyerek izlal etmişti. Bu amaçla Seyit Recep, Emin Bey ve 30 kadar adamı Nevşehir'den kalkıp İstanbul'a gitmişlerdi. Fakat bu yolculuktan, İbrahim Paşa Vakfı'na nezaret etmekte olan Darussaade Ağası Derviş Ağa'nın haberi olunca, Seyit Recep ve yanındakiler Kartal adındaki mahalde durdurularak memleketlerine geri gönderilmişlerdi.⁵⁵ Recep'in, devlet kayıtlarına akseden faaliyetleri bunlarla sınırlı değildir. Anlatılanlara göre; Recep, Aksaray'ın tımar erbabından olan bazı kimselerden cebren 1000 kuruş almıştı. Bahsi geçen tımar sahipleri, kardeş Abdurrahman'ın alaybeyi olmasından hareketle, kendilerinden zorla tahsil olunan akçeyi geri alabilmek umuduyla, hâlen İstanbul'da bulunan Seyit Recep ile Sadr-ı Rum huzurunda mahkeme olmak için taraflarına bir emir verilmesini rica etmişlerdi.⁵⁶ Bu rica, diğerleri gibi 1786'da, yani Aksaray alaybeyliği görevine Seyit Abdurrahman'ın atanmasından kısa bir süre sonra gerçekleşen taleplerden biridir.

Aksaray Alaybeyi Abdurrahman hakkındaki suçlamalardan en önemlisi, kendi meslektaşlarından gelmiştir. Yedisi zaim olmak üzere, toplam 34 tımarlı sipahinin devlete sundukları dilekçeye (mahzara) göre; "Rumeli taraflarında gerçekleşen seferlere şimdiye kadar Aksaray'dan 70 kadar tımarlı sipahi, 'zaim ve erbab-ı tımar' katılmaktaydı. Ancak eskiden alaybeyi olan Abdurrahman'ın başka bir sancakta oturmakta olması, sipahi ile ilgili işlerin tehirine sebep olmanın yanında,⁵⁷ 10 seneden beri alaybeyi olması hasebiyle Aksaray'da boşalan tımarları taliplerine vermeyerek 'kemal-i hilesinden' dolayı 'ismi mevcut ve cismi nâ-mevcut' kimselere arz ve tevcih etmekteydi. Bu gibi tımarları tasarruf eden tımarlı sipahilerin isimleri sorulduğunda ise, 'Nevşehir kazasında Ahmed ve Mehmed ve buna benzer isimler peyda ederek' cevap vermektedir. Gerçekte ise, bu tımarları kendisi ve kardeşi Recep'in tımarlarına ilhak etmekteydi. Abdurrahman, Aksaray'da ne kadar tımar var ise hepsinin perişan olmasına, yok olmasına (izmihlaline) sebep olmuş, bunları 'yemeklik' olarak görmüş biridir. Bununla beraber memur oldukları İsmail tarafına bayrakları altında 48 nefer tımarlı katılmıştı."⁵⁸ Durumun bu şekilde olduğu İsmail Seraskeri Seyit Ahmet Paşa'ya bildirilmiş

⁵³ BOA. C. TZ, 14/683-3.

⁵⁴ BOA. C. TZ, 14/683-5.

⁵⁵ BOA. C. TZ, 14/683-5.

⁵⁶ Devlet ise, daha önce verdiği 3 Haziran 1785 tarihli emir ile hareket edilmesini, 1 Haziran 1786 tarihli bir yazı ile ilgililere bildirmişti. Bkz. BOA. C. TZ, 14/683-5.

⁵⁷ "Seyyid Abdurrahman kulları ba'zı tevcihat hususunda mugayir-i şurut harekete mütecessir olduğundan başka sancağımızda sakin olmadığı hasebiyle zu'ema ve erbab-ı tumara da'ir evamir-i aliyye vürudunda miralay-ı mezkûr sancağımız olduğu hasebiyle müşavere emr-i gayri ve bazen umurlarımızın ta'diline ba'is olduğu ecilden tanzim-i umurlarımız için bundan akdem mezkûr Seyyid Abdurrahman kullarının liva-i mezkûr alaybeyliğinden 'azli...". Bkz. BOA. C. TZ, 14/683-11.

⁵⁸ III. Selim de aynı sıkıntıdan yakınmaktadır: "...sipahi, silahtar, topçu ve cebeci ocakları bu kadar mevacicp alıyolar, her bir ocakta ikişer yüz adam olmayıp gümrük vazifesi cami çarşı misillü asker esameleri nâhil yedinde olup düşmana mukabil olucak ocaklarda mürettep askerin olmaması (...) bunların zeamet ve tımar esameleri kimlerdedir? Bunları tahkik edip sefer ve hazerde memur oldukları mahallerde mevcut olacak adamlara verilme-

olmalı ki, Paşa'nın devlete sunduğu arz (dilekçe) ile Abdurrahman alaybeyilikten azledilerek yerine Aksaray'daki sipahilerin bi'l-ittifak muhtarı olan Seyit Abdullah; alaybeyi, "miralay" olarak atanmıştır. Yeni Alaybeyi (Mustafa oğlu) Seyit Abdullah, eben an-ceddin Aksaray'da ikamet etmekle olup Eyyubili Nahiyesi'nde Sariatlı adındaki köy ve gayrıdan 37.700 akçe zeameti tasarruf etmekteydi. Bu değişiklik akabinde, devletin emriyle Aksaray'da gerçekten tımar tasarruf edenlerin adları ve nerelerde tımar tasarruf ettikleri vb. bilgileri hâvî bir liste,⁵⁹ İsmail sahrasında mevcut olan tımarlı sipahilerin de yardımıyla hazırlanarak devlete verilmiştir.

Neticede, Aksaray Alaybeyi Abdurrahman ile kardeşi Recep'in bu faaliyetleri özelinde, taşradaki güç ve iktidar sahiplerinin devletin gelir sağlayan kalemlerinden olan tımar gelirlerini (bunları günümüzdeki Kamu İktisadî Teşekküllerine benzetmek mümkündür) kontrol etmenin, vergilendirmenin yanında, malî açıdan özerk olmakla beraber, önemli gelir kaynaklarına sahip olan büyük vakıfların idarelerini de doğrudan veya adamları (kardeş Recep ve Hamza örneği) vasıtasıyla dolaylı olarak denetim altına almak amacı taşımakta oldukları söylenebilir. Tüm bu şikâyetler neticesinde, Aksaray alaybeyiliği görevi 22 Haziran 1786'da devlet tarafından bahsi geçen Seyit Abdullah'a verilmiştir.⁶⁰

Ayrıca, yukarıdaki gelişme örneğinde anlaşılan savaşlar, taşrada görev yapan eşkinî tımarlıların âmirlerinden kaynaklanan suiistimallerini devlete kestirmeden, doğrudan bildirmek ve hemen çözüm almak için önemli bir vasıta işlevi görmekteydi. Bu sayede tımarlılar, serasker (ordu komutanı) ile doğrudan temas kurarak sıkıntılarını iletmekte ve böylece bürokratik yazışmalardan kaynaklanan zaman kaybını aşarak daha hızlı şekilde netice alabilmekteydiler.

Alaybeyiler gibi, diğer üst düzey devlet idarecilerinin tımarı veya görevi başında durmayarak veya başka biçimlerde kanuna aykırı hareketlerde bulunmalarının tımarlarından veya görevlerinden elde edilen gelirlerin artık onların geçinmelerine imkân vermiyor olmasından kaynaklanıp kaynaklanmadığı ise, malum, başka bir tartışmanın konusudur.⁶¹ Burada, bizce sorunun kaynağını, devletin siyasî ve iktisadî açıdan güç kaybetmesine bağlı olarak artık taşrada hâkimiyet tesis edememesi ve bunu fırsat bilen taşra ileri gelenlerinin de makam-mevki elde etmek için yoğun bir mücadeleye girmeleri gerçeğinde aramak

lazım değil midir? Niçin bu tarafta ve orduda bunlara bakılmıyor? Bundan sonra kıştır, müştada mevcut olmayan topçu ve humbaracı ve lağımçı sipah ve silahdar neferatinin esameleri alınacaktır deyü şimdiden ilan olursa ve müştada yoklansa münasip olmaz mı?". Bkz. Karal, *Selim III'ün Hat-u Hümayunları*, s. 26, 37.

⁵⁹ 1785 yılı sonlarına tarihli olduğu anlaşılan bu deftere göre, sancakta eskiden 90 neferden fazla zeamet ve tımar kulları bulunmakla beraber, 1785-86'da bu sayı 56 nefere düşmüş olup gerisinin ne durumda olduğu bilinmemekteydi. Bu 56 nefer tımar erbabının 48'i eşkinî tımarı olup Ruslara karşı gerçekleşen savaş için Aksaray'dan kalkıp İsmail sahrasında geldikleri, 8'inin ise eşkinî olmayıp sadece "sapan kaydı" olduğundan tımarının başında kalmışlardı. Anlaşılan tımarlı sipahilerin 1/3'i tımarları başında değildi veya bu tımarla münhal yani sahipsiz idiler. Sahipsiz kalan bu tımar köylerinin, eğer buralar hâlen köy olarak meskûn iseler, vergilendirmelerinin kayıt dışı olduğu ve dolayısıyla da buraların kimler tarafından vergilendirildiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu köyler, Celali kargaşalıkları zamanında boşalmış köylerden de olabirdi. Aksaray'da tımar tasarruf eden (11'i zaim) bu 56 nefer tımarlı sipahi ile tımar tasarruf ettikleri köy adlarının listesi için bkz. *BOA. C. TZ, 14/683-9*. 1500'lü yıllarda Sancakta, mesela 1522'de 13 zeamet, 115 tımar / 1523-1530 yılları arasında 8 zeamet, 134 tımar / 1581'de 10 zeamet, 119 tımar mevcuttu. Bkz. Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı*, Tablet Yayınları, Konya 2005, s. 224. Bu durumda, 1500'lü yıllardan 1800'lü yıllara kadar uzanan 300 yılda tımarlıların en az % 50 oranında yok olduğu söylenebilir.

⁶⁰ *BOA. C. TZ, 14/683-11*.

⁶¹ Araştırmalar, taşradan makam edinip bu makamı elde tutmanın artık çok masraflı olduğunu belirtmektedirler. Bkz. Özel, "Şiddetin Egemenliği", s.248, 262. 17. yüzyıl tarihçisi Peçuyi'nin, "16. yüzyılda bir serhat beyinin gelirinin bir vezirinkinden fazla olduğunu, kendi zamanında ise bütün bey ve paşaların fakr u zarurete düştüğünden" yakınması bu açıdan anlamlıdır. Bkz. İ. Metin Kunt, "Müteşebbis Bir Osmanlı Veziri: Derviş Mehmed Paşa", *Toplum ve Bilim*, Sayı 2 (1977), s.47-64. İdarecilerin dirliklerinin enflasyon vb. etkenlerle kendilerine yetmemesi durumu bir gerçekliktir. Avrupa'da gram gümüş cinsinden ifade edilen fiyatların XVI. yüzyılın başlarından XVII. yüzyılın ortalarına kadar %100'den ve hatta bazı ülkelerde %200'den fazla artış gösterdiği bilinmektedir. Aynı süreçte İstanbul'da fiyatların %500 oranında artış göstermesi söz konusudur. Bu fiyat artışı 1580'lerden sonra çok daha büyük oranlarda gerçekleşmiştir. Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, TVYY, İstanbul 1999, s. 122-142.

gerekmektedir. Bu mücadele; bazen birbirleri arasında, bazen de devlet ile gerçekleşmekteydi. Şüphesiz taşrada makam-mevki elde etmek, hiç de kolay bir iş değildi ve genelde kelle koltukta gezmekle eşti.

Aksaray'ın doğrudan sancakbeyleri eliyle değil de mütesellimler aracılığıyla idare edilmesi ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Bu münasebetle, sancakbeyi olarak Aksaray'ı idare etmekte olan Kayserilizade İbrahim Paşa'ya, 22 Mart 1798'de bu görev yeniden verilmişti. Bununla beraber, kendileri "Akkerman Muhafızı" unvanıyla Akkerman'ı Ruslara karşı muhafaza etmekte olduğundan, yani Aksaray'da bulunamadığından, yerine Aksaray'ın sancakbeyliği görevine bakmak için birilerinin atanması gerekmişti. Bu doğrultuda Aksaray ahalisinden Zaimzade Mustafa Ağa kulları, 7 Nisan 1798 tarihli bir emirle "mütesellim" olarak atanmıştı.⁶² Aksaray'da 1798'de mütesellim olarak devleti temsil eden Zaimoğlu Mustafa'nın ahali ile olan ilişkileri anlaşılan sıkıntılı geçmiştir. Zira ahalden gelen şikâyetlere, göre hepsi aslen Aksaraylı olan Zaimoğlu Mustafa, Ayan Abdurrahman ve eski Kadı Paraoğlu adındaki kimseler sebepsiz yere ahalden "saliyane" adı altında akçe toplamışlardı. Buna karşın, Aksaray'ı tasarruf eden (Sancakbeyi) mirimirandan Tahir Paşa⁶³ kulları ise, "...işbu saliyaneye mahalle sarf olundu." diyerek kendilerine sormuş, ancak o, Zaimoğlu Mustafa'nın tepkisiyle karşılaşmıştı. Mustafa, Paşa'nın üzerine hücum etmiş, Paşa'yı muhasara altına alarak tazyik etmişti. Zaimoğlu, bu olay nedeniyle devletten kendisine gelebilecek tepkiden korkarak ailesi ve kapı halkı ile birlikte Aksaray'ı terk edip Konya Valisi'nin yanına sığınmıştı.⁶⁴

Bu olay özelinde, kısa dönemli olarak bakıldığında, bu yıllarda Aksaray idaresinde mütesellim, ayan ve kadı üçlüsünün en etkili kimseler olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber, devlet katında sancakbeyinin konumu ve itibarının mütesellimden yüksek olması ve sair etkenler nedeniyle, Aksaray Mütesellimi şehri terk etmeyi uygun bulmuş olmalıdır. Bu gelişme, şüphesiz devletin taşradaki hâkimiyetinin hâlen devam ettiğini göstermektedir. Bunun yanında, mütesellimin Konya Valisi'nin yanına sığınması taşradaki yönetsel paradoksu gözler önüne sermekte, her bir idarecinin başka bir idareci tarafından "himaye" edilmekte olduğunu göstermektedir. Yaşananlar, Osmanlı bürokrasisinin teşekkül biçimlerinden olan hamî-mahmî ilişkilerine⁶⁵ dayalı "himaye sisteminin" varlığının olumsuz taraflarının devletin gerileme sebepleri arasında olduğuna işaret ediyor olmasıyla da önemlidir.

Yukarıdaki olayda adı geçen Mütesellim Zaimzade Mustafa Ağa'nın tekin bir kişi olmadığı söylenebilir. Zira yaklaşık 18 yıl sonrasına tarihli bir arşiv kaydında kendisinden "mütesellim-i maktul", yani "katledilmiş mütesellim" olarak bahsedilmektedir.⁶⁶ Zaimzade'nin niçin ve ne şekilde öldürüldüğü hakkında, şimdilik bilgi sahibi değiliz. İlgili kayda göre Hacı Osman adında birinin Maktul Mütesellim Zaimzade Mustafa ile Şehirkethüdası İbrahim Ağa'nın zimmetinde kapıkethüdalık hesabı ile avarız ve cebelü malı hesaplarından 11.365 kuruş alacağı kalmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla Aksaray'ın avarız ve cebelü bedeliyyelerini tahsil etme işini (muhtemel İstanbul'da ikamet eden) Hacı Osman adına Mütesellim Zaimzade Mustafa ile Şehirkethüdası İbrahim yürütmekteydi. Velhasıl, mahallinde işin mahkemesi görülmüş, toplam 11.365 kuruş borcun 3410 kuruşu şehir kethüdasına isabet etmiş, şehir kethüdasının vekili bu

⁶² BOA. Cevdet-Askeriyye, 1004/43945. İbrahim Paşa, aynı zamanda Karaman sancağını da tasarruf etmektedir.

⁶³ Anlaşılan 1798 yılının ikinci yarısında İbrahim Paşa'nın görevi sona ermiş, Aksaray sancağı Tahir Paşa'ya tevcih edilmiştir.

⁶⁴ Gelişme, Konya valisinden sorulmuş, ayrıca birkaç kişi de kılık değiştirilip Konya'ya gönderilerek durum tahkik edilmiş, ilgililer hakkında ne gibi bir işlem yapılacağı hususunda devletten bir emir (yazı) talep edilmiştir. Bkz. BOA. C. ZB, 10/476 (8 Şubat 1799). Devlet adamları bu gibi bozunculara fırsat vermemek için kararlı olmakla beraber, "...bu makule niza' vuku'undan sonra hâlleri üzere terk olursa yevmen fe-yevmen (günden güne) ita'atden bi'l-küllüye huruç ile fukaraya zulm u eziyyetleri müzdad olacağı (artacağı)...", için uzun vadede arzulanan gerçekleşmemiştir. Bkz. BOA. C. ZB, 10/476.

⁶⁵ Bu ilişkilerin en somut örnekleri Mustafa Âli'nin hayat hikâyesinde mevcuttur. Bkz. Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, TVYY, İstanbul 1996.

⁶⁶ Bir başka kayıta ise, Zaimzade Mustafa'nın ferman ile katledildiği ifade edilmektedir. Bkz. BOA. HAT, 1275/49485.

3410 kuruşu ödemiş, geriye ise 7955 kuruş kalmıştı. Hacı Osman, bu meblağı Zaimzade Mustafa'nın vârisi olduğu anlaşılan Miralay (Alaybeyi) Ali adındaki kimseden talep etmiş fakat Miralay Ali, “beş altı kese akçe (2500-3000 kuruş) vereyim ve eda ideyim elindeki borç senedini bana ver ziyade vermeyem” diyerek muhalefet edip ödeme yapmamıştı.⁶⁷ Bu kaydın varlığı, hazineye gitmesi gereken vergilerin taşradaki idareciler elinde kalarak çarçur ediliyor olmasına işaret etmesiyle ayrıca önemlidir. Bu vaziyet ülke geneline teşmil edildiğinde, devletin gelirlerini toplamak hususunda 1690'lardan beri -neredeyse bir yüzyılı aşkındır- birçok sistemi hayata geçirmesine rağmen -iltizam, malikâne ve esham uygulamalarını hatırlayalım- gelirlerinin tahsilinde bir türlü istenilen performansı yakalayamadığı söylenebilir.

Aksaray, bu yıllarda önemli asayiş olaylarıyla karşı karşıya idi. Bu bağlamda Delilbaşı⁶⁸ Küçük Hüseyin, 1814-15'te devleti meşgul eden önemli bir figürdür. Unvanına bakılırsa tımarlı olmayıp sekban sınıfındandır. Aksaray'daki aşiretlerin nüfusça en büyüğü olan Boynuincelü Aşireti mensubu olan Küçük Hüseyin adındaki eşkıyanın idam ve izalesi için devlet emir vermişti. Küçük Hüseyin'in suçunun ne olduğu açık değildir. Eşkıya Hüseyin'in sakin olduğu köydeki evinde bulunduğu ihbarı alınca Bozok ve Kayseri sancağı mutasarrıfı Salih Paşa'nın kethüdası Çakeri Ağa'nın tüfekçibaşısı yeterli asker ile üzerine gönderilmiş, birkaç saat muharebe edilmiş, köy ahalisinin ekseri kalpak giyerek eşkıyaya nefer olmuş olduğundan, eşkıya ele geçirilememişti. Neticede köylü, eşkıyayı gece vakti köyden firar ettirmişti.⁶⁹

Yine bu yıllarda, devlet merkezine sunulan başka bir rapor (takrir) Aksaray ileri gelenlerinin birbirleri ile olan, bitmek bilmeyen mücadelelerini konu edinmektedir. İlgili rapor, bir yanı ile tarafların birbirlerini devlete kötileyerek gözden düşürmek amacı taşımaktadır. 1817 tarihli olduğu anlaşılan bu rapora göre, Aksaray ahalisinden Celib adındaki kimse, Hatip İbrahim Efendi'nin zorla 1200 kuruşunu almanın yanında Zaimoğlu Ali⁷⁰ ve Ateşoğlu Abdurrahman ile bir olarak evini basmış, Mutasarrıf Bekir Paşa'ya⁷¹ gamz ile babasını dahi telef ettirmiş, ev ve diğer malı, mülkü Bekir Paşa tarafından mühürlenmişti. Şeyh Hamid-i Veli evladından Seyit Abdurrahman Efendi ile Seyit Hacı Hamza ve Müderris Hacı Ali Efendi yedi sekiz nefer ulema ile Paşa huzuruna zorla çıkarttırılıp cerime adı altında bin beşer yüz kuruşları alınmıştı. Ekecik Aşireti Beyi Kanber'in suçu yokken Paşa'ya kötülenerek idamına sebep olunmuştu. Yine Paşa tarafından sebepsiz yere idam olunan Aksaray'ın eski ayanı Hulusi Mehmet Efendi'nin 150.000 ve ailesinin de 25.000 kuruştan müteceviz emval ve eşyasına el konulmuştu. Paşa, Aksaray ahalisinden bir tevzide kendisi için 25.000 kuruş tahsil etmişti. Bu ve benzer istikametteki iddialar, hâlihazırda Aksaray'dan kaçarak İstanbul'a giden ve burada ikamet etmekte olan Hatip İbrahim Efendi'ye aitti. İddialar karşısında devlet, bu iddiaların Karaman (Konya) Valisi Abdullah Paşa tarafından mahallinde araştırılmasını emretmişti.

⁶⁷ BOA. C. ADL, 80/4823-3. (27 Nisan 1816). Oysa Zaimzade Mustafa Ağa'nın bütün mal varlığı (borçları ve alacakları ile birlikte bütün muhalefatı) 10.000 kuruş bedel karşılığında vârisine terk edilmişti. Dolayısıyla Seyit Hacı Osman hakkını aramakta haklıydı. Ayrıca, ilgili kayda göre bu borcun mahallinde mahkemesi görülerek vârisleri tarafından Hacı Osman'a ödenmesi gerektiği ile ilgili olarak daha önce, Eylül-Ekim 1813 tarihinde devlet ilgililere hitaben bir emir yayımlamıştı. İlgili kayıtlar, Zaimzade Mustafa'nın en geç 1813'te katledildiğini ortaya çıkarmaktadır. Bu arada Padişah, 3 Mayıs 1816 tarihli bir emir ile mahallindeki görevlileri uyaran bir emir-i şerif yayımlanmasına karar vermiştir. Bkz. BOA. C. ADL, 80/4823-1.

⁶⁸ Başıbozuk (düzensiz) askeri komuta eden kişi. Delil, genelde Rumeli'de sınır boylarında akınlarla meşgul olan askere verilen addır. 1718'de eyaletlerdeki bütün sekban birliklerinin dağıtılması emredilmiş, sekbanların yerini tutmak için yeni birlikler kurulmuştu. Fakat askere alınanlar, sekbanlarda olduğu gibi yine reaya kökenli levendler idi. Bunlara sekban yerine deli, gönüllü, tüfekçi gibi adlar verilmişti. Bkz. İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye-IV*, s.37. “Delil” unvanı 1700'lerde daha ziyade başıbozuk asker karşılığında kullanılmaktadır. 1830'larda Orta Anadolu'da eşkıyalıkla meşgul olan Kadıkıran Mehmed'in 1833'te devletten af dilerken kullandığı, “artık delil taifesiyle düşüp kalkmayacağım...” ifadesi bu açıdan önemlidir. Bkz. Şerif Korkmaz, “Âsi ve Eşkıya: Delilbaşı Kadıkıran Mehmed Ağa”, *Kebikeç*, Sayı 33 (2012), s. 149-172.

⁶⁹ BOA. HAT, 749/35365.

⁷⁰ Yukarıdaki kayıta “Miralay (Alaybeyi) Ali” imlasıyla kayda girmiştir. Zaimzade Mustafa'nın vârisidir. Bu bilgiye göre o da Zaimzade Mustafa'nın oğlu olmalıdır.

⁷¹ Bekir Paşa'dan önceki Aksaray Mutasarrıfı (Sancakbeyi), aynı zamanda Niğde mutasarrıfı da olan (katlen fevt olan) Abidin Paşa'dır. Bkz. BOA. C. ML, 589/243000-3.

Abdullah Paşa'nın konu ile ilgili olarak devlete sunduğu rapor (takrir) ise, tam aksi yönde bilgiler içermekteydi. Abdullah Paşa'nın ifadeleri şöyledir:

“Hatip İbrahim Efendi zatında müfsit ve müzevvir biridir, evinin basıldığının kesinlikle aslı yoktur, pederinin öldürüldüğünü iddia etmesine rağmen, aslında bir pederi dahi yoktur,

Zaimoğlu Ali ile Celiboğlu Celib, Aksaray Sancakbeyi Bekir Paşa'nın Aksaray'a varması esnasında kasaba ahali bunlar haklarında hüsn-i şahadet etmişlerdir ve onların hiçbir şekilde bir kusurları bulunmamaktadır,

Hatip İbrahim, Eski Naip (kadı vekili) Abdurrahman ve Hacı Hamza grup-ı fasideden olup öteden beri kendi hâllerinde olmayıp (rahat durmayıp) Bekir Paşa Aksaray'a vardığında bunlar İstanbul'a gitmişlerdir,

Adı geçenler, bir daha Aksaray'a dönerler ise memleket külliye nizamdan çıkarak bir maslahat (iş) görülemeyecektir. Bu nedenle, her birinin başka bir yere sürgün edilmeleri gerekmektedir,

Aksaray sancağına bağlı (Acem) Muhacirin Cemaati sakininden ve delil zümresinden Kör Yusuf, Hacı Hasan, Kara Ebubekir ve Hayali adındaki kimseler, cemaate isabet eden vergiyi verdirmemek, sancak idarecilerine tabi olmamak benzeri kabahatleri bulunduğunu örtmek için İstanbul'a gidip Bekir Paşa ve ona destek olanları devlete şikâyet etmiştir,

Söylendiği gibi 25.000 kuruş değil, Paşa şimdiye dek iki defa zuhur eden vilayet masrafı tevziinden cümle ahalinin rızasıyla ilkinde 5.000 ve ikincisinde de 6.000 kuruş tahsil etmiştir. Bundan başka zahire, baha veya başka adla herhangi bir şey talep etmemiştir,

Abdurrahman Efendi, Şeyh Hamid-i Veli evladından değildir. O daha önce niyabet (kadılık) görevi ile Aksaray fukarasına zulüm ettiğinden, Bekir Paşa'nın Aksaray'a varmasıyla Aksaray ahalisinin yarısından fazlası kendisinden davacı olarak mahkeme olmak istemişlerdir, “hukuka dair dava beyanıyla ihkak-ı hakk olunmasını istid'a”,

Hacı Hamza dahi Aksaray'ın bozguncularından (mefsedet-pişelerinden) biri olduğundan, kendisine destek olanlar ile birlikte cezasının tertip olunması (idam edilmesi) Aksaray ahali tarafından dilekçe ile talep edilmiştir,

Bekir Paşa, bu kimseleri hapse kaldırmış ise de bunlar bir yolunu bularak firar edip İstanbul'a varmışlar ve burada Paşa hakkında ifk u iftiraya devam etmişlerdir,

Daha evvel Ankara'ya sürgün edilen Aksaray'ın eski müftüsü Mustafa Efendi de sürgün yerinde durmayarak İstanbul'a gidip adını değiştirerek “namını tebdil ile” mezkûrlar ile beraber hareket etmektedir,

Ekecik Voyvodası Kanber'in ise, aşiret ahalisinin talebi ile hesapları görülmüş, zimmetinde zuhur eden meblağın tahsili için hapse konulmuş ve kefil alınarak serbest bırakılmıştır. Ancak o da başına eşkıyayı toplayarak aşiret ahaliyle muharebeye girişmiş ve bu esnada yaralandığı için düşüp vefat etmiştir. Bu durumdan Bekir Paşa'nın haberi bulunmamaktadır,

Hulusi Efendi ise aslen delil zümresinden ve serçeşme⁷² olup şimdiye kadar etmediği fesat kalmamıştır. Ser-keşan ve bağyan hareketleri ile beldenin mahvına sebep olduğundan, cezası tertip olunmuş (idam edilmiş), geride kalan malları ise kadı bilgisi dâhilinde mühürlenerek el-ân bir nesnesi zayi olmamıştır. Muhallefatının devlet tarafından zapt edilmesi için bir mübaşir beklenmektedir,

Memişoğlu Memiş Efendi hakkında ise hiçbir şikâyet bulunmamaktadır. Hatta bu kişi el-yevm Aksaray Müftüsü ile devlete şikâyetlerde bulunan malum zevatın dahi üstadı konumundadır,

⁷² Yeniçerilerin ayaklanmaya yeltendiği 1687-89 döneminde sekbanlar, yeniçeri birliklerine karşı koyabilecek tek güç olarak görülüyordu. 1687 baharında Macar cephesinden yenilerek dönen yeniçeriler, IV. Mehmed'i tahtan indirmek için İstanbul'a yönelirken IV. Mehmed, Yeğen Osman'ı önce sancakbeyi yaptı, sonrasında da “serçeşme” rütbesi vererek bütün Anadolu sekbanlarının kumandanı olarak atamıştı. Bkz. İnalçık, *Devlet-i Aliyye-IV*, s. 33-37.

Celiboğlu Celib ve Zaimoğlu Ali, Zaimoğlu Mustafa'nın hakkında ferman çıktığında onlar beraber firar etmiş olmakla birlikte, akabinde Zaimoğlu Mustafa'nın mallarını devlet adına zapt eden muhallefet mübaşiri tarafından devlet merkezine iyi hallerinin bildirilmesi ve gerek Zaimoğlu Mustafa'nın mal varlığı için ve gerekse kendileri için devlete 15.000 kuruş vermek karşılığında affedilmişlerdir. Bekir Paşa Aksaray'a vardıklarında, Zaimoğlu Ali'yi "alaybeyi", Celiboğlu'nu dahi kendi hâlinde bir "hanedan" bulmuştur. Bunların kimseye zulümleri söz konusu değildir,

Kaza sakinlerinden Celiloğlu, Veliyeddin, Hacı Hamza ve damadı Molla Hasan öteden beri en küçük menfaatleri için memleketin nizamını bozmaktan uzak durmayan kimselerdir,

Bekir Paşa hakkında devlet merkezine gönderilen aleyhteki yazıların sahte olduğu, bunların bundan önce görevinden alınan Aksaray Kadısı tarafından bir yolu bulunarak düzenlendiği, Şeyhülislam Efendi'nin huzurunda tahkik ve tespit olunmuştur. İşbu sahte evrakı devlete ulaştıran Hatip İbrahim, eski Naip Abdurrahman Efendi ile Hacı Hamza'nın sahtekâr ve müzevvir olduklarından sürgüne gönderilmeleri münasiptir."⁷³

Birçok çelişkili ifadeyi barındıran bu raporun hakikati ne ölçüde yansıttığının tespiti şüphesiz güçtür. Konya Valisi'nin ifadelerini, "Aksaray'ın idaresi fevkaladedir, hiçbir sorun yoktur, her şey güllük gülistanlıktır..." şeklinde yorumlamak mümkündür.⁷⁴ Ancak Aksaray'da bu yıllarda iki farklı grubun, ki bu grupların başını çekenler arasında Aksaray'ın meşhur ulema aileleri de bulunmaktadır, iktidarı ele geçirmek için yoğun bir mücadele içinde oldukları ve birbirlerini rahatça ele verdikleri ayan beyan ortadadır. Bununla beraber, Konya Valisi'nin suçsuz gösterdiği bu kimselerden bazılarının, ilerleyen dönemlerde işledikleri suçlardan dolayı devletin takibine uğrayan ve hatta sürgüne gönderilen kimseler oldukları gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, Vali'nin ilgili raporu sıhhatli şekilde hazırlamadığına hükmetmek mümkündür.⁷⁵ Anlaşılan şikâyetleri ile devleti kendilerine inandırarak rakip söz sahiplerini / kanaat önderlerini etkisiz hâle getirebilenler, kısa bir müddet de olsa Aksaray siyasetinde hükmünü sürdürebiliyordu. Ayrıca bu gelişmelerde devlet, görüldüğü üzere bazen hakem olarak bazen de taraflardan birini tutup diğerini cezalandırarak denge unsuru olma rolünü icra edip hükmünü sınırlı da olsa sürdürmeyi başarabilmiş olması ile nazar-ı dikkati celp etmektedir. Bu gibi süreçlerde halkın, devlet gibi yaşananlardan rahatça sıyrılacak kadar şanslı olduğunu söylemek ise, pek mümkün değildir.

4. Aksaray Siyasetinde Ateşoğulları Sülalesi

Ateşoğulları hakkında arşivlerimizden tespit edilen ilk bilgi, daha önce bahsi geçen 1776 tarihli kayıttır. Bu kayıta, Ateşoğlu'ndan "Aksaray sakinlerinden Ateş İmamoğlu Abdurrahman" olarak bahsedilmekte ve kendileri devlet tarafından, "Mihaliçlioğlu Ahmed adındaki eşkıyanın çırağı ve levendat sınıfının yaver ve yatağı" olarak vasıflandırılmaktaydı.⁷⁶ Aynı yıla ait olan bir başka kayıt ise, onun görevini ve baba adını açıkça zikreder: "Aksaray Ayanı Ateş Mustafa Ağa'nın oğlu Abdurrahman Ağa".⁷⁷ Abdurrahman, 1798-99'da yine

⁷³ Konya'dan devlet merkezine giden bu raporun üzerine Padişah şu notu düşmüştür: "Benim Vezirim, işbu tahrir ve evrak-ı sa'ire me'alleri ma'lum-ı hümayunum olmuştur tahririnde beyan eylediğin vechile merhumun Hatib İbrahim ve Abdurrahman ve Hacı Hamza'yı başka başka birer mahalle nefy (sürgün) idüp Hulusi'nin muhallefati zabtına mübaşir ta'yin ve Paşa-yı muma-ileyhe vech-i mezkûr üzere tarafından mektub tahrir ve irsal eyliyesin bend-i sanide tahrir olunduğu vechle Alaiye Mutasarrıfının hâlini tecessüs (gizlice araştırmak) için bir söz anlar âdemimiz me'mur idesin". Bkz. *BOA. HAT, 1275/49485*.

⁷⁴ Oysa dönemin şartları çok ağırdır. Büyük devletler ile devam eden savaşlar genelde toprak kayıplarıyla neticelenmekle beraber, eyaletlerde ortaya çıkan isyanların ardı arkası kesilmemektedir. III. Selim tahta geçtiğinde (1789) devlet adamlarının kendisine sunduğu rapor, ahaliye yapılan zulümler ile asker ocaklarının düzensizliği ve devlet memurlarında görülen gevşeklik, gayretsizlik üzerinedir. Halkın devletten olan şikâyetleri artmıştır. Haksızlık, adaletsizlik, rüşvet ve iltimas başını almış gitmiştir. Bkz. Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları*, s. 22.

⁷⁵ Devletin taşradaki eşkıya, ayan ve eşraf vb. hakkında topladığı istihbarat, bazen boş çıkabilmekteydi. Örnekler için bkz. Şimşek, "Deli Kadri", s. 283.

⁷⁶ *BOA. C. ZB, 79/3923-1*.

⁷⁷ *BOA. C. ZB, 79/3923-3*.

Aksaray'ın ayanıdır.⁷⁸ Yukarıda bahsi geçen 1817 tarihli raporda görevi belirtilmeden kendisinden Ateşoğlu Abdurrahman olarak bahsedilmektedir.⁷⁹ Bu tarihte de ayanlık görevini yürütüyor olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca bu kimsenin “baba Abdurrahman” değil de “oğul Abdurrahman” olması gerekir. Zira arşiv kayıtları, 1770’lerden 1850’lere kadarki süreçte iki farklı Abdurrahman Ağa’nın varlığını ortaya koymaktadır. Oğul Abdurrahman, baba adının yine “Abdurrahman” olmasından ayırt edilebilmektedir. Oğul Abdurrahman Ağa, Aksaray’ın “ayanı” olarak bu yıllarda mütesellim ve alaybeyi görevinde bulunanlar ile Aksaray sancağının idaresine yön veren üst düzey üç idareciden biridir.

Bilindiği üzere, 1828-29 Osmanlı-Rus Harbi, devletin ayan ve eşraftan asker talep ettiği savaşlardan biridir. Yeniçeri ordusu yeni kaldırdığı için asker ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu doğrultuda asker talep edilenlerden biri de, Hassa Silahşorlarından Ateşzade Abdurrahman’dır. Devlet, Ateşzade Abdurrahman’a 100 nefer güzide süvari askeri tedarik edip bizzat harekete geçerek Tuna’da; Şumnu’da bulunan orduya katılmasını istemiştir.⁸⁰ Ateşzade, Karaman Valisi’nin maiyetinde savaşta bulunacaktı. Ayrıca bu emirde mevcut olan bir ifade, devletin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu açığa vurmaktadır: “...bu sefer esfar-ı sabıka misillü arazi ve memleket da’vası olmayup din-i mübin gavgası olarak...”. Bu savaşa katılıp sağ salım döndüğü anlaşılan Ateşzade’nin Aksaray’daki namının artık zirvede olduğunu tahmin etmek mümkündür. Oğul Ateşzade Abdurrahman’ın bazen ayan ve bazen de mütesellim olarak sancağın siyasetine yön verdiği bu yıllarda Aksaray’da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Şöyle ki;

Eylül 1829’da Rusya ile Edirne Antlaşması’nı imzalayan devlet, iç güvenliğine çekidüzen verebilmek için fırsat bulabilmiştir. Bu bağlamda devlet, ilki 1688’de olmak üzere sekban birliklerinin orduda veya devlet adamları tarafından istihdam edilmelerini yasaklamış ve sekban birliklerini lağvetmiş olmakla beraber,⁸¹ asker ihtiyacına binaen her bir savaşta onlardan faydalanılmaya devam edilmiştir, “hatta kable’s-sefer taife-i merkumenin külliye kalpakları çıkardılup ma’dum (yok) hükmüne girmiş iken muahharan sefer vukuuyla hasbe’z-zarur istihdamı lazım gelmiş olduğuna binaen yine meydana çıkmış oldukları derkâr...”.⁸² Devlet, 1829’da aslında bir çeşit sekban birliği uzantısı olan delil taifesinin varlığına son vermiş, ocaklarını lağvetmişti. Bu doğrultuda Karaman Valisi Esad Paşa, Aksaray sancağı ve havalisinde faal olan delil taifesi ile olan mücadelesini ve bu taifenin nasıl etkisiz hâle getirilmesi gerektiği ile ilgili gözlemlerini, tecrübelerini devlete bir yazı (kaime) ile iletti.⁸³ 22 Ocak 1830 tarihli olan bu yazı (rapor), Esad Paşa’nın Aksaray ve civarındaki kapusuz (işsiz-güçsüz levend takımı) ahvali hakkında Mütesellim (Ayan) Ateşzade Abdurrahman’dan sorarak elde ettiği tespitleri de barındırmaktaydı. Bu tespitler şu şekildedir:

“Delil sergerdelerinden olan Arap Selim adındaki eşkıya, üç-beş yüz atlı ile bazen liva (sancak) köylerinde, bazen de liva sahasında meskûn olan Piroğlu (Boynuincelü) ve Ekecik aşiretleri arasında gezip dolaşmakta, fukaradan bedava yem ve yiyecek yanında bayrak avaidi, dış kirası ve çavuş akçası namıyla çeşitli şeyler almakta, gözlerine kestirdiklerine sarkıntılık ederek mal ve eşyalarını yağmalamakta, zulüm etmektedir,

Bu gibi kapısız sergerdeleri fukaraya zulüm etmekten vazgeçirmek ve dağıtmak için ilkin kendilerine tembih içeren yazılar yazılarak eğer bu yazılara itibar etmezler ise asker toplanarak üzerlerine varılacağı bu yazılarda bildirilmiş, aynı yazılar Aksaray Mütesellimi ile Piroğlu ve Ekecik beylerine de yazılarak eşkıyanın üzerine gidilmesi tembih edilmiş olduğundan, bir kısmı Bozok tarafına, Arap Selim dahi, “Karahisar-ı Sahib (Afyon) tarafına giderim” diyerek Aksaray’dan ayrılmışlardır,

⁷⁸ BOA. C. ZB, 10/476.

⁷⁹ BOA. HAT, 1275/49485.

⁸⁰ BOA. C. AS, 1124/49.

⁸¹ İnalçık, *Devlet-i ‘Aliyye-IV*, s. 34-37.

⁸² BOA. HAT, 1232/48007.

⁸³ BOA. HAT, 1232/48007.

Ancak, bunlar hangi eyalet veya livada sıkıştırılırlarsa, müsamaha gösteren diğer semtlere geçip fukara ve zuafaya zulme devam ettikleri açık olduğundan ve bu kapısızların ekseri delil taifesi olup bunlar, bilindiği gibi eskiden beri vüzera-yı izam (vali, sancakbeyi vb.) dairelerinde istihdam olunan askerîden olup yanında çalıştıkları vezirden istedikleri gibi aylık ve tayinat almakla beraber, sefer vukuunda hizmet eyledikleri vezire hatır ve hayale gelmedik muamele-i hiyanetkârane ile aylık ve tayinatlarına zam ettirdikten sonra bir muharebe vukua gelip de birkaç tüfek atacak olurlar ise, telef olan hayvan ve silah defteri namıyla bir defter tanzim ederek envai hile ile akçe kapmaktan gayri marifetleri yoktur,

Ne muharebeye yararlar ve ne de tedip icap edenleri tedip edebilecek (hadlerini bildirebilecek) bir uygunsuz taifedirler, birkaç senedir içlerine sekban menşeli firari eşkıyasından haylicesi karışmış olup bunlar ise çok daha uygunsuz kimselerdir,

Bunları istihdam eden vüzera her ne isterlerse vermekten sakınmazlarken onlar yeri geldiğinde hizmet eyledikleri bî-çarenin rezaletine çalışmaktan gayri kendilerinden bir türlü yararlılık beklenemeyeceğine binaen, çakerleri (yani kendisi: Karaman, Konya Valisi) şark cephesinde bulunan ordudan Konya'ya döndükten sonra bunları istihdamdan külliye feragat ettim, dairemde şu anda istihdam edilen asker, “daire-i çakeri askerisi” vakte göre istihdamında ehveniyet (daha az zararlı oldukları) anlaşılan hayta, tüfekçi, sekban ve kavastan ibarettir,

Bu taifenin kapılısı da kapısız da birbirine eşit (müsavi) bir grup-ı mekruhtur. Bu nedenle onların zararlarından vüzera, memurîn, fukara ve müslimîni korumak, kurtarmak için ocaklarının acilen ilgasıyla, vüzera daireleri ise -inşallah devlet tarafından bir mevzuat ile düzenleninceye kadar- şimdilik hayta, tüfenkçi ve sekban istihdam edilmesine devam edilmesi, ocaklarının ilgası ile ilgili emr-i şerifin herkese ve her tarafa duyurulması sonrasında ise, cümlesinin dağıtılması uygun olacaktır,

Dolayısıyla bahsi geçen kapısız eşkıya Karaman Eyaleti kazalarında kovuşturulmakta olmakla beraber, bunlar sıkıştırıldıkları mahalden çıkıp boş buldukları mahallere (eyaletlere) geçtiklerinden, bu şekildeki bir eşkıya takibinin bir faydasının olmadığı, eşkıyanın her bir taraftan (tüm eyaletlerden) kovuşturularak ortadan kaldırılması en iyi yöntem olacağından, öncelikle bu konuyu kapsayan ilgili emr-i şerifin devlet tarafından tüm eyaletlere gönderilmesi gerektiği...”

Karaman Valisi Esad Paşa'nın devlet merkezine ulaşan bu yazısı mecliste, Pazartesi günü görüşülmüş, konu ile ilgili alınan bazı eski kararların da ışığında, “...orduda istihdam edilen delil taifesinin aylıklarının kesilip memleketlerine gönderilmesi dahi ordu komutanına, Serdar-ı Ekrem'e bildirilmiş, bundan sonra delil taifesinin hiçbir mahalde istihdam olunmaması, başlarına delil kalpağı giymeyerek cümlesi ırz ve edepleriyle vilayetlerinde ziraat ve harasetleriyle meşgul olmalarının tembih olunması Anadolu'daki bilcümle vüzera, voyvoda, zabitan ve saireye, hatta Karaman Valisi Esad Paşa'ya da mektuplar ile bildirilmişti...” denilerek bu konuda daha evvel verilen emrin / alınan kararın geçerli olduğu hatırlatılmıştır. Aynı müzakereden çıkan diğer netice veya hatırlatma, “paşa kullarının⁸⁴ mecliste olan ifadesine göre” ile başlamakta ve şu şekilde devam etmekteydi: “...delil taifesi sergerdelerinden olup orduda bulunanlar arasında ‘bağrıyanık ve sair misillülerin’ geçen sene gerçekleşen muharebelerde yararlılıkları görüldüğünden, bu gibi yararlılığı zuhur etmiş olan sergerdelerin delil sergerdelerinden çıkarılıp ‘hademe-i devlet-i aliyye zümresine’ dâhil edilmeleri ve mükâfat olarak da bu gibilere silahşorluk misillü rütbe ihsanının münasip olacağı fikri / teklifi Serdar-ı Ekrem ile de paylaşılmış ve uygun bulunmuş, bu konuda Sadrazam dahi bilgilendirilmiş olup neticesinin padişahın onayına sunulduğu...”. Padişah ise, tarafına ulaşan bu yazılara; “Esad Paşa'nın bu vechile tahrir ve işarına hacet yok bu delil taifesinin ne güne habis oldukları bagıyye ve saireden birtakım ahbes herifler bu grup-ı mekruhu icra-yı hiyanete fırsat ittihazıyla o hiyanete giderek kazalar fukarasına itmedikleri mezalim ve taaddiyat kalmadığı malumumdur” diyerek bir ölçüde daha önce verilen emrin acilen yerine getirilmesini

⁸⁴ Karaman Valisi kastediliyor olmalı.

emretmekte ve “bağrıyanık ve emsali misillüler” hakkında önerilen teklifi ise uygun bulmaktaydı.⁸⁵

Ateşzade Abdurrahman'ı da içine alan diğer bir gelişme, Aksaray'dan her yıl İstanbul'daki devlet baruthanesine gönderilen, barut yapımında kullanılan güherçile tesliminde yaşanan ödemelerle ilgilidir. Bu minvalde, 1830 ve 31 tarihlerini havi bir grup belgede Ateşzade Abdurrahman'dan “eski mütesellim” olarak bahsedilmekte olup ilgili arşiv kayıtlarına göre, 1244 (1828) senesinde Aksaray Kazası adına Baruthane'ye gönderilmesi gereken güherçile eski Mütesellim Ateşzade Abdurrahman Ağa marifetiyle Aksaray'dan satın alınarak gönderilmişti. 22.000 vukıyye (28,2 ton) gelen güherçilenin fiyatı 22.000 kuruş tutmuştu. Devlet bu ödemeyi Abdurrahman Ağa'ya değil, Hamdi Bey'e yapmıştı. Şöyle ki, Abdurrahman'dan önce Aksaray mütesellimi olan Recep Ağa'nın,⁸⁶ güherçile ile alakalı daha önceki hesap kitap işlerinden Aksaray'ın güherçileci esnafına 9.700 kuruş borcu olması ve bu borcu ödememiş olmasının yanında, yine Aksaray'ın daha önceki mütesellimi, “mütesellim-i esbak” Hamdi Bey'in de 1243 (1827) senesi güherçile tesliminden 3000 vukıyye (3,8 ton) güherçile kesri (noksanı) var diyerek “tazmin akçesi” adı altında Abdurrahman Ağa'dan 9.300 kuruş tahsil etmişti. Aynı Hamdi Bey, diğer taraftan bahsi geçen 22.000 kuruşu, İstanbul'da bir yolunu bularak devletten tahsil etmişti. Abdurrahman Ağa bu şekilde mağdur olmuştu. Anlaşılan 1827'den beri güherçile satın alıp İstanbul'a gönderen mütesellimler, güherçile esnafına olan borçları ile sair ödemelerini kapatmadan mütesellimlik görevlerinden ayrılmış / alınmış olduklarından, ödemelerde aksama yaşanmış, fatura da Abdurrahman Ağa'ya kesilmişti. Bu arada, 1827'den 1830'a varan bu kısa sürede Aksaray'da üç mütesellim görev yapmıştır: Mehmed Hamdi Bey (Ağa), Recep Ağa ve Ateşzade Abdurrahman Ağa.⁸⁷ Bu arada, Aksaray sancağı mütesellimlik görevinin 1828 yılında Silahşoran-ı Hassa'dan Recep Ağa ile Memiş Paşa adındaki bir kimsenin hazinedarı olan Mehmed Hamdi Ağa tarafından, birlikte yürütülmekte olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁸

Neticede, devletin kayıtlarına bakılmış, güherçileci esnafına Recep Ağa'nın 7.000, Hamdi Bey'in ise 3000 kuruş borcu bulunduğu görülmüştür. Mağdur olan Aksaray'ın güherçileci esnafı da Aksaray kadısının huzuruna çıkarak mağduriyetlerini anlatmışlar ve “borç senedi ile sabit olan alacaklarımızın ödenmemesi durumunda bu sene (1830) güherçile imalinde bulunamayacakları”ni belirtmişlerdi.⁸⁹ Bunun üzerine, Aksaray kazası kadı vekili olan Seyit İsmail, 6 Aralık 1830 tarihli bir yazı (ilam) ile bahsi geçen 22.000 kuruşun Abdurrahman Ağa'ya geri verilmesi hususunda devlet tarafından emir verilmesini rica ederek yardım istemiştir. Akabinde devlet, konuyu Baruthane Nazırı Efendi'den sormuştur. Elde edilen bilgiler ise şu şekildedir: bahsi geçen 22.000 kuruş irade-i seniyye (padişahın emri) ile verilen ilmühaberler gereğince⁹⁰ Hamdi Bey'in sarrafi Vasilikoz'a verilmiştir. Bunun dışındaki

⁸⁵ BOA. HAT, 1232/48007.

⁸⁶ Recep Ağa, Nevşehir İbrahim Paşa Vakfı'nın işlerine müdahale etme ile ilgili meselede gündeme gelmişti.

⁸⁷ 1830 yılı sonlarına tarihli yukarıdaki arşiv kayıtlarında Abdurrahman Ağa'dan “eski mütesellim” olarak bahsedilmesi, en azından 1830 yılının ikinci yarısında Abdurrahman'ın Aksaray mütesellimi olmadığını göstermektedir.

⁸⁸ İlgili kayda göre, 1828 yılında Recep Ağa ile Mehmed Hamdi Ağa Aksaray mütesellimliğini birlikte yürütmekteydiler. Bu durumun 1829 yılını da kapsadığı söylenebilir. Ancak mütesellimler, 1828-29'da sancakta ortaya çıkan asayişsizlikler karşısında şehri terk etmek zorunda kalmışlardı: “Mukaddema Aksaray sancağında fitne zuhurunda mezbur Mehmed Ağa firar etmiş ve merhum Receb Ağa dahi zikr olunan deve ve hayvanat ve cümle eşyasını tamamen ahz ve ahali yedlerine hüccet-i şer'iyye virmiş ve hayvanat ve eşyaya dair bir davası kalmadığı tebeyyün eylemiş...”. Bkz. BOA. Cevdet-Maliye, 309/12615-2.

⁸⁹ Esnafın kendi isteklerinden ziyade Abdurrahman Ağa'nın baskısıyla mahkemeye müracaat etmiş oldukları da gözden irak tutulmamalıdır.

⁹⁰ “Güherçile-i mezkûrun fiyat-ı miriyyesi beher kıyyesi maa nakliyye elli altışar paradan icab iden yalnız 31.642,5 kuruş 12 paranın 9642 guruş 12 parası sabık eyalet-i Karaman valisi saadetlü Esad Paşa Hazretlerinin tarafına itası iktiza itmiş olduğundan müşarun-ileyh hazretlerinin safi-i kudret bazargâna verilüp maada 22.000 guruş dahi esbak ve sabık Aksaray mütesellimleri olan Hamdi Bey ve Receb Ağa taraflarına i'ta olunmak üzere irade-i aliyye taallük itdiğini mütebeyyin vürud iden bir kıt'a ilm u haber muccebince meblağ-ı mezkûr muma-ileyhimanın Astarçılar Hanında mütemekkin sarrafları Vasilikos ve Bakok bazargânın tamamen ita olunmuş olduğu dahi mukayyed olmağla şerh virildi”. Bkz. BOA. C. AS, 657/27636-4.

iddiaların, taleplerin, “bu taraftan (İstanbul’dan) anlaşılması mümkün olmayacağından, bu gibi güherçile işlerinin vali ve mutasarrıflar ile kadı bilgisi dâhilinde mahallinde halledilmesi gerektiği hususunun, 1822 tarihli bir irade ile bildirildiği” ifade edilmiştir. Ayrıca, “üç mütesellimin de orada (Aksaray’da) olduklarına mebni cümlesi hazır oldukları hâlde, kadı marifetiyle sorunun halledilmesi, sorunun ne şekilde çözüldüğünün de devlete bildirilmesi” emredilmiştir.⁹¹ Bu sorun 1831 ortalarına kadar çözülmeyen kalmış olup sonrasında ne şekilde çözüldüğü hakkında ise, daha başka bilgimiz bulunmamaktadır.

Aksaray’ın idaresinde, 1830’lu yıllar Ateşoğulları sülalesinin etkisiz kaldığı bir dönemi ifade etmektedir. Nitekim Haziran 1830 tarihli bir arşiv kaydı Aksaray’ın eski mütesellimi Silahşorandan Abdurrahman Ağa’nın Kütahya’da, kardeşi⁹² Rüstem’in de Bolu’da sürgünde oldukları bilgisini vermektedir. Ailelerinin taleplerine bağlı olarak Karaman Valisi Esad Paşa’nın, “ıslah-ı nefis etmiş olduklarından bahsle” serbest bırakılmaları ile ilgili devlete gönderdiği ricaya istinaden, Padişah emri ile “ıyal ve evladlarına merhameten” affedilerek serbest bırakılmışlardır.⁹³ Bu yazılarda Ateşoğlu’nun hangi nedenle sürgün cezası almış olduğu belirtilmediği gibi ne kadar sürgünde kaldığı da belirtilmemiştir. Ancak, bu sürgünün mütesellimlik görevinden alınması ile ilgili olan süreçle bağlantılı olduğu ve bu istikamette, 1829 yılının sonları ile 1830 yılının ilk altı ayında sürgün olayının başlayıp sona erdiği söylenebilir.

Aksaray’da ayanlık ve mütesellimlik görevinde bulunan Aksaraylı Ateşzade Abdurrahman Ağa ve ailesinin nüfus kütüğü, Abdurrahman Ağa’yı daha yakından tanımaya imkân vermektedir. Bu bağlamda Abdurrahman Ağa, 1830’da Deveciyan Mahallesi, hane 13’te “eski mütesellim” unvanı ile kayda girmiştir. 1840 nüfus bilgileri dikkate alındığında 60 yaşında olan Abdurrahman Ağa’nın 1780’de doğmuş olduğuna hükmetmek mümkündür. İki oğlundan biri olan (Raşit) Mehmet Ağa orduda binbaşidir. Birçok hizmetçisinin olması ise dönemin geleneğine uygundur.

Tablo I: Ateşoğlu Abdurrahman’ın Nüfus Bilgileri (1830)⁹⁴

İsim	Fiziki Özellikler	Diğer Özellikler	Yaş
Abdurrahman veled-i Ateşzâde Abdurrahman	Orta boylu sarı sakallı	Eski Mütesellim	55 ⁹⁵
Oğulları Reşid Mehmed	Uzun boylu		23
Ve Şeyh Hamza			8
Hademesi (hizmetçisi) Alaiye (Alanya) Kazasından Hasan bin Abdullah	Orta boylu ter bıyıklı		25
Diğer hademesi Alaiyeli Süleyman bin Abdullah			15
Diğer hademesi Adana sancağından Ahmed bin Ahmed	Orta boylu kara bıyıklı		30

⁹¹ Defterdardan geldiği anlaşılan bu yazının üzerine dönemin Padişahı II Mahmud, “İnayetlü defterdar efendi: İsti’lamı şamil emr-i şerif ısdar itirdesin deyu yazılmışdır fi 21 Cemaziyelevvel sene 1246 (7 Kasım 1830)” notunu düşerek Karaman Valisi ve Konya Naibine hitaben emir verilmesini istemiştir. Bkz. BOA. C. AS, 657/27636-3.

⁹² Bazı arşiv kayıtları (BOA. HAT, 502/24639 ve BOA. A. DVN, 62/18) Abdurrahman Ağa ile Rüstem Ağa’yı “kardeş” olarak göstermektedir. 1830 ve 1840’lı yıllara tarih nüfus defterlerinde, Ateşoğlu Abdurrahman Ağa’nın, “Rüstem” adında bir kardeşi olduğu kayıtlı değildir. Hâl böyle olmakla beraber, 1830 yılına tarihli olup Aksaray’da meskûn olan Ermeni nüfusu gösteren nüfus kaydında, Zencirli Mahallesi, hane beşte ikamet etmekte olan 28 yaşındaki “Ahça” adındaki Ermeni, “Ateşoğlu Rüstem Ağa’nın Seyisi” imlasıyla kayda alınmıştır. Rüstem Ağa, muhtemeldir ki, Aksaray’da ikamet etmediği veya sürgünde bulunduğu vb. için Aksaray ile ilgili nüfus defterlerinde kayda girmemiştir. Bahsi geçen kardeş Rüstem’i, daha önce değinildiği gibi Vanlı İsmail Ağa’nın oğlu Rüstem Ağa ile karıştırmamak gerekir. Zira bu Rüstem, 1834’te Aksaray ayanı, 1840’ta ise kaza meclisinde azadır. Bkz. Aygün, *Nüfus Defterleri’nde Aksaray’ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Cilt I, s. 86, 266, 441, 444.

⁹³ BOA. HAT, 502/24639.

⁹⁴ Aygün, *Nüfus Defterleri’nde Aksaray’ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Cilt II, s. 88.

⁹⁵ Bu sütundaki bilgiler 1834 yılına aittir.

Tablo II: Ateşoğlu Abdurrahman'ın Nüfus Bilgileri (1840)⁹⁶

İsim	Fiziki Özellikler	Diğer Özellikler	Yaş
Ateşzâde Abdurrahman Ağa veled-i Abdurrahman	Uzun boylu aksakallı	Livâ-i mezkûrda Eski Mütesellim	60
Oğlu Hacı Mehmed Ağa ⁹⁷	Orta boylu kara bıyıklı		25
Diğeri Şeyh Hamza	Ter bıyıklı		20
Hafidi (Torunu) Hasan veled-i Hacı Mehmed	Sabi		1
Gulamı Hurşid	Ter bıyıklı		21
Hademesi Mustafa veled-i Yusuf	Orta boylu kara bıyıklı		25
Mustafa'nın oğlu Ömer	Sabi		6
Diğer hademesi Hüseyin veled-i Ömer	Orta boylu sarı bıyıklı		25
Diğeri Hasan veled-i Abdullah	Orta boylu ter bıyıklı		20
Diğeri Mehmed veled-i Abdullah	Orta boylu köse sakallı		35
Diğeri Hasan veled-i Barak	Uzun boylu kırca sakallı		40
Diğeri Abdurrahman veled-i Mehmed	Ter bıyıklı	Çoban	25
Diğeri Ömer veled-i İbrahim	Orta boylu	Çiftçi	23
Ömer'in oğlu Mehmed	Şâbb-ı emred		14

Nüfus defterlerindeki kayıtlara göre; 1830'larda Aksaray sancağının idaresine yön veren kimseleri tespit edebilmek mümkündür. Nüfus kayıtlarında, sancakbeyi ile maiyetlerinin varlığına dair herhangi bir emare mevcut olmadığından, bu yıllarda şehir idaresinin / yönetiminin -eskiden olduğu gibi- mütesellim ve ayan tarafından yürütülmekte olduğu söylenebilir. Nitekim 1830'da mütesellim görevinde bulunan kimse Dergâh-ı Âlî (Saray) kapıcıbaşlarından Seyit Ali adındaki kimsedir.⁹⁸ Yine 1830'da, Çardığın Mahallesi'nde ikamet etmekte olan Alibeşeoğlu Tatardan Ali Ağa, Aksaray kazasının ayanı olarak kayıtlıdır.⁹⁹ Bu bağlamda 1833'te Aksaray Mütesellimi Cemaleddin Efendi'dir.¹⁰⁰ 1834'te ayanlık, Meydan Mahallesi'nde ikamet etmekte olan Vanlı İsmail Ağa'nın oğlu Rüstem Ağa'ya geçmiştir.¹⁰¹ 1830-34 sürecinde Abdurrahman Ağa'dan ise herhangi bir bahis yoktur. Bununla beraber, Ateşzade Abdurrahman'ın, ne ayan ve ne de mütesellim görevinin bulunması yanında aşağıda örnekleri verildiği üzere, 1832 / 33'te Mehmet Ali Paşa yanlısı, isyancı Halit Bey'in hâkimiyetini tanımış olması, onun bu yıllarda "muhalif" konumda olduğunu ortaya koymaktadır. Ateşzade'nin muhalefette kalma süresi, ileride örnekleri verileceği üzere 1842 / 43 yılına kadar olup yaklaşık 12 yıl gibi uzun bir süre almıştır.

Tablo III: Rüstem Ağa'nın Nüfus Bilgileri (1840)¹⁰²

İsim	Fiziki Özellikler	Diğer Özellikler	Yaş
Rüstem Ağa veled-i İsmail Ağa	Uzun boylu kara sakallı	Aza-yı Meclis	39
Oğlu İsmail Ağa	Uzun boylu kumral bıyıklı	Defter Nazırı	25
Diğeri Ali	Şâbb-ı emred		10
Diğeri Mustafa	Sabi		8
Diğeri Mehmed Emin	Sabi		2
Hademesi Abdurrahman veled-i Talib	Kumral bıyıklı		23
Gulamı Battal veled-i Abdullah			20
Diğer hademesi Ali veled-i Abdullah			25

⁹⁶ Aygün, *Nüfus Defterleri'nde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Cilt I, s. 441.

⁹⁷ Redif-i Mansûre Binbaşısı.

⁹⁸ BOA. *Cevdet-Maliye*, 365/14972.

⁹⁹ Aygün, *Nüfus Defterleri'nde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Cilt I, s. 444.

¹⁰⁰ BOA. *Cevdet-Askeriye*, 346/14329.

¹⁰¹ Bunların yanında "mütesellimin adamı" veya "mütesellime tâbi / bağlı" imlalarıyla kayda girenler mevcut olduğu gibi, birer şehremini (şehir kethüdası), belde ayanının adamı, İbrahim Bey'in / Paşa'nın adamı, çukadar, Dergâh-ı Âlî (Saray) Kapıcıbaşısı, nakip çavuşu ile iki muhızır, yine iki nakip (biri eski, diğeri yeni) bu yıllarda Aksaray'da idareci olarak görev icra etmektedirler. Hane reisi olmamakla birlikte mütesellim veya sair ağalara hizmet eden pek çok kişi daha mevcuttur. Bkz. Aygün, *Nüfus Defterleri'nde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Cilt I, s. 84-88.

¹⁰² Aygün, *Nüfus Defterleri'nde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Cilt I, s. 441.

1830'lu yıllarda devleti uğraştıran sorunlardan biri, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanıdır. Bilindiği gibi, Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa idaresindeki ordu, 1832'de Halep'te Osmanlı ordusunu yenmiş, ileri harekâtına devam ederek Gülek Boğazı'nı geçip hiçbir mukavemet görmeden Ulukışla ve Ereğli'yi ele geçirmişti. İbrahim Paşa, Anadolu'da -daha önce yaptığı gibi- evrak neşrederek propaganda faaliyetlerinde bulunmuş, kadı, müftü ve sair din adamları ile haberleşerek onları kendi tarafına çekmeye başlamış; bu tebliğler karşısında Niğde ve Kayseri gibi yerlerin ileri gelenleri, Bozok sancağında meskûn Pehlivanlı Aşireti İbrahim Paşa'nın varlığını tanımıştı. Mısır ordusunun bu şekilde kolayca Orta Anadolu'ya gelmesi, bölgedeki paşa ve mütesellimlerin tedirgin olmalarına ve Konya'ya çekilmelerine sebep olmuştu. Otorite boşluğundan istifade eden İbrahim Paşa, bazı bölgelere mütesellimler tayin etmişti. Bu süreçte Bozok'taki Pehlivanlı Aşireti Reisi Halit Bey, muhtemelen Bozok Mütesellimliği görevini de yürütmekte olan birisiydi. O, İbrahim Paşa'nın ordusu Antakya'da Beylan'da (Belen'de) Osmanlı ordusu ile savaşmakta iken, İbrahim Paşa'ya katılmış, sonrasında bir miktar Mısır askeri ile Nevşehir'e gelmiş, yanına topladığı başıbozuk asker ile Kayseri de dâhil olmak üzere çevre yerleşim idarecilerini tehdit etmeye başlamıştı. Bu faaliyetleri neticesinde, İbrahim Paşa'dan Yeniil Voyvodalığı için taahhüt almıştı. Nevşehir'de, 1832'de başlayan isyanını, Nevşehir ileri gelenlerine kabul ettirmiş ve Kırşehir üzerinde baskı kurmaya başlamıştı. Bu sırada Aksaray-Kırşehir sahasındaki en büyük aşiretlerden olan Piroğlu (Boynuinceli veya Danişmendli) Aşireti Beyi Fettah Bey'e, Hacı Bektaş oğlu Mehmet Bey'e ve Aksaray'da Ateşoğlu'na hilat giydirmiş, Pehlivanlı ve Rışvan aşiretleri ile de haberleşerek onları tarafına çekmek için ikna etmeye başlamıştı. İsyanın bastırılması için Trabzon Valisi Osman Bey görevlendirilmiş, onun komutasındaki Osmanlı ordusu Kayseri üzerinden Halit Bey'i sıkıştırmış, Ürgüp ve Uçhisar'da yaşanan şiddetli çatışmalar akabinde Halit Bey, 1832 yılı Aralık ayı sonlarında Aksaray tarafına doğru çekilmek zorunda kalmıştı. Bu arada, 21 Aralık 1832'de İbrahim Paşa kuvvetleri ile Konya'da Osmanlı kuvvetlerinin çatışması, Osmanlı ordusunun 22 Aralık'ta Akşehir'e çekilmek zorunda kalması, Halit Paşa'yı daha da cesaretlendirmişti.¹⁰³ O 1833'te neredeyse Aksaray'dan Bozok'a (Yozgat'a) uzanan coğrafyanın tek hâkimi hâline gelmişti. Aksaraylı Hacı Bekir adında birini, 1833'te Bozok'a mütesellim olarak tayin etmişti.¹⁰⁴

14 Mayıs 1833'ta gerçekleşen Kütahya Antlaşması ile Mısır kuvvetlerinin Adana'ya kadar geri çekilmesi sağlanmış, Aksaray ve çevre yerleşimlerin devlet merkezi ile olan bağlantısı tekrar kurulmuştu. Ancak Orta Anadolu'da asayişsizlik had safhadaydı. Delil Sergerdelerinden Kadıkıran Mehmet Ağa Orta Anadolu'da dolaşarak eşkıyalık yapmaktaydı. Temmuz 1833'te devlete bağlılığı sağlanarak Aksaray sancağındaki boş ovalara gitmesi istenmişti. Bir ara İstanbul'a çağırılmış olmakla beraber, Aksaray Mütesellimi Mehmed Cemaleddin'in devlete gönderdiği yazıya göre, 800-1000 kadar süvari askeriyle Ankara ve Çankırı tarafından Nevşehir ve Kırşehir tarafına yönelmişti. Koçhisar Kazası yakınlarına gelmiş, buralarda çeşitli yağmalarda bulunmuş, ahali Çakınağıl (Derbendi) Köyü'ne sığınmıştı. Akabinde 1500 kadar atlısıyla Aksaray'da Acem (Yeşilova) Köyü'ne gelmiş, Karaman (Konya) valisine haber göndererek hizmetine girmek istediğini bildirmişti. Karaman Valisi ise, Esbkeşan köylerinde birkaç gün oturmasına müsaade etmiş ve daha sonra da Haymana tarafına gitmesini (eyalet sınırlarının dışına çıkmasını) istemişti.¹⁰⁵ Neticede bu olay istikametinde, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanı ve bu isyanın Anadolu'da gösterdiği şiddetli etkiye bağlı olarak 1832-

¹⁰³ Ayrıntısı için bkz. Fahrettin Tızlak, "Bozok Sancağı'nda Yaşamını Sürdüren Pehlivanlı Aşiretinin Mehmet Ali Paşa'ya Bağlılığını Bildirmesi ve Yozgat'a Saldırması", <https://bozoksempozyumu.bozok.edu.tr/dosya/cilt1/392-409.pdf>. Ayrıca bkz. Salih Kış, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Anadolu Harekâtı ve Konya Muharebesi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 23 (2010), s. 145-158.

¹⁰⁴ Korkmaz, "Âsi ve Eşkiya: Delilbaşı Kadıkıran Mehmed Ağa 1825-1834", s. 153.

¹⁰⁵ İsyan edip, 30 Eylül 1833'te Yozgat'ı ele geçirmişti. Üç ay kadar devletin takibine uğrayan Kadıkıran, Kemah üzerinden ve Erzurum tarafından Rusya'ya kaçmıştır. Aralık 1833'te Ahilkelek civarında Ruslar tarafından yakalanmıştır. Kadıkıran ve 852 adamı tutuklandıktan sonra Kars'ta Osmanlı Devleti'ne teslim edilmiştir. Bkz. Korkmaz, "Âsi ve Eşkiya: Delilbaşı Kadıkıran Mehmed Ağa 1825-1834", s. 149-172.

1840 yıllarının Orta Anadolu açısından her anlamda bir düzensizlik dönemi olduğu anlaşılmaktadır.

Bilindiği üzere, Tanzimat'ın uygulanmaya başlandığı 1840 yılı ile birlikte birçok eyalet reformu hayata geçirilmiş, bu reformlar ile taşrada kanun ve kurallara riayet etme anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁶ Bilhassa, 1840-1852 yılları arasında taşra idaresinde kalıcı düzenlemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda kazalar “kaymakam”; eyaletler / vilayetler ise “vali” adındaki kimselerce yönetilmeye, kazalarda / vilayetlerde idarî anlamdaki karar alma mercileri olarak “meclisler” kurulmaya başlanmıştır. Böylelikle eskiden beri taşra idaresinde güç / hâkimiyet tesis etmiş olan mütesellim veya ayanların idarî etkinliklerinin kırılması amaçlanmıştır. İltizam usulü kaldırılmış; sancak / kaza yönetimleri mütesellimlerden (ve onların emrindeki ayan ve eşraftan) alınarak muhassıllara verilmiştir. Nitekim kazalarda / vilayetlerde, öncelikli olarak 1840'ta (1842'de kaldırılacak olan) muhassıllık meclislerinin kurulması söz konusudur.¹⁰⁷ Merkezden atanacak muhassıl, ayrıca yerelde teşkil olunacak muhassıllık meclisi ile beraber çalışarak hem sancağı / kazayı yönetecek ve hem de vergileri vatandaş ile uyum içinde toplayarak hazineye gönderecekti.¹⁰⁸

İdarî anlamdaki bu değişikliğin neticelerini 1840-41'e tarihli Aksaray Nüfus Defterleri'nden izlemek mümkündür. Daha önce örnekleri verildiği üzere, 1830-1840 yılları arasında kaza idareleri mütesellim ile ayan ve eşrafın yönetimindeydi. 1840-41 yılına ait nüfus sayımı ile ilgili defterlerdeki tutanaklar ise bu durumun değişmeye başladığını göstermektedir. Bu münasebetle, 1840-41'de Aksaray kazasında bir “meclis” aktif hâldedir. Bu meclisin “Muhassıllık Meclisi” olduğu söylenebilir ve meclisin reisi Şamlı Mahallesi'nde ikamet etmekte olan Aksaray Kadısı Müderris Seyit Hamza Efendi'dir. Meclis azaları arasında; Meydan Mahallesi'nden (Aksaray'ın 1834'teki ayası) Rüstem Ağa, Şeyh Hamid-i Veli Hankahı Postnişini Seyit Mehmet Şemsettin Efendi ve Aksaray Müftüsü Hasan Şükrü Efendi bulunmaktaydı. Bu tarihte Aksaray'da bir kaymakam mevcut değildir. Kaymakamlık uygulamasına 1842'de geçildiği¹⁰⁹ ifade edilse de; 1850'lere kadar Aksaray, örnekleri verileceği üzere bir “kaza müdürü” ile idare edilmiştir. Ortaylı, muhassıllık meclislerinin ilk nizamnameye göre 10, ikincisine göre ise 5 kişiden oluşmakta olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber üye sayısında kesinlik yoktu ve yereldeki şartlara bağlı olarak meclislerin üye sayısı değişebilecekti.¹¹⁰ Bu bağlamda, 1840'ta Aksaray'da teşkil edilen meclis, belirtildiği üzere 4 kişiden oluşmaktaydı. Ateşzade Abdurrahman ise bu meclise üye değildir. O, muhtemel yeni düzenlemelerin, yani meclis uygulamasının ne olduğunu anlamak ve akibetinin ne olacağını kestirmek istemiş bu nedenle bir müddet beklemeyi uygun görmüş olmalıdır. Ne de olsa kendisi “sancağın eski mütesellimidir”. Yani sancakbeyi rütbesinde biridir. Meclis azalığı da ne ki?

¹⁰⁶ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTKY, Ankara 2000, s. 80. Tanzimat bürokratlarının ıslahatları benimseyecek kapasiteye sahip olmamaları ve taşradaki yerel güçlerin yönetici ve memurlar üzerinde etkili olmaları gibi nedenlere bağlı olarak ıslahatlardan beklenen neticeler elde edilememiştir. Ancak, taşrada birçok meclis ve müdürlük oluşturulduğu için bu kurullarda çalışan görevliler gittikçe çoğalmış, devlet yönetimi bürokratik bir nitelik kazanmıştır. Ayrıntısı için bkz. Çadircı, *Ülke Yönetimi*, s.179, 190, 215, 253.

¹⁰⁷ Bu meclislerin kurulmasından amaç, merkezden atanan muhassıl sayesinde yereldeki ayan ve eşrafın vergi toplama yetkisi gibi yetkilerini elinden alarak ayan ve eşraf ile mütesellim ve voyvodaların haksız uygulamalarından vatandaşları kurtarmaktır. Muhassıla yardımcı olmak üzere ise muhassıllık meclisleri kurulmuştur. Ancak bu meclislere yasal olarak halktan da dört üyenin seçilmesi gerekiyordu. Bu durum, mahallindeki ayan ve eşrafın meclislere girmesinin önünü açmış, bu meclislere veya komisyonlara giren ayan ve eşraf üstelik yasal bir statü de elde etmiş oluyordu. Devlet, istekli olmasına rağmen yereldeki tanınmış şahsiyetlerin gücünü kırmayı bir türlü başaramamıştır. Ayan ve eşraf, kaza ve sancaklarda kurulan bu meclislere / komisyonlara bir şekilde kendilerini seçtirerek devletin arazileri (miri arazi) başta olmak üzere birtakım devlet imkânlarını kendileri ve taraftarlarına kullandırmada aşama kaydetmişlerdir. Bkz. Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 32-35.

¹⁰⁸ Çadircı, *Ülke Yönetimi*, s. 61.

¹⁰⁹ Zira “Kaymakam” adı, 1842'de yapılan bir düzenleme ile sancak yöneticisine verilmeye başlanmıştır. Bkz. Çadircı, *Ülke Yönetimi*, s. 61, 119.

¹¹⁰ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 34.

Tanzimat'ın getirdiği bu yeni yönetim biçiminde ayanlara resmen veya şeklen yer yoktu. Ancak devlet, onları bütünüyle de devre dışı bırakmamış, sınırlı da olsa bu meclislere, seçim ile üye olmalarına müsaade etmişti. Fırsatı gören ayan ve eşraf ise, meclislere kendilerini seçtirebilmeyi başaramışlardı. Bu münasebetle, 1834'te Aksaray'ın ayanı olan Vanlı Rüstem Ağa'nın, 1840'ta Aksaray'da bir "meclis" in kurulmasıyla birlikte kendisini bu meclise aza, oğlu İsmail'i de Aksaray kazasına "defter nazırı" olarak atması / seçtirtmesi,¹¹¹ Tanzimat ilkelerine göre oluşturulan meclisler veya kurullar vasıtasıyla onun eskisi gibi Aksaray sancağının siyasî ve idarî işlerinde etkinlik gösterme niyetinde olduğuna yorumlanabilir. Böylelikle eski hanedan mensupları ile servet ve emlak sahibi namılı kimseler "aza-yı meclis" vasıtasıyla Aksaray idaresindeki "gelenekselleşmiş" olan hâkim konumlarını korumuş oluyordular.

Yeni idarî yapılanma bir yönü ile ayanların etkinliklerini kırma amacı üzerine inşa edilmiş olmakla beraber, bilhassa vergilerin zamanında ve layıkıyla toplanamaması devletin ayan ve eşrafa yeniden muhtaç hâle gelmesine yol açmıştı. Bu münasebetle devlet, umduğunu bulamadığı muhassıllık meclislerini kaldırmış (1841) ve yerine "kaza meclislerini" kurdurtmuştu. Bu istikamette devlet, 1842 yılı Mart ayından geçerli olmak üzere ayan ve eşrafa kaza idaresinde yeniden ve resmen yetki veriyordu. Buna göre, "kaza müdürü" eşraf-ı hanedan arasından seçilecekti. Onların yereldeki şartları iyi bilmelerine bağlı olarak aşar ve benzeri vergilerin zamanında ve tam olarak toplanacağı, ahalinin güvenliğinin teminat altına alınacağı düşünölmüşü.¹¹²

Kaza meclislerinin kurulması, Abdurrahman Ağa'ya sancak siyasetine yeniden katılmak için fırsat vermiştir. Nitekim 1842 (1258) yılına tarihli bir vergi defteri, Deveciyan Mahallesi'nde kayda giren Ateşzade Abdurrahman'ı, "devletlü a'za-i meclis Ateşzade Abdurrahman Ağa veled-i Abdurrahman" imlasıyla meclis azası olarak göstermektedir. Diğer bir meclis azası ise Rüstem Ağa'dır, "a'za-i meclis devletlü Rüstem Ağa veled-i İsmail".¹¹³

Bu yıllarda, sancakların idaresi kaza meclisleri vasıtasıyla yürütölmekle beraber, "zimmete para geçirme" başta olmak üzere kaza müdürleri hakkındaki şikâyetlerin ardı arkası kesilmemiştir.¹¹⁴ Tanzimat ilkeleri doğrultusunda Aksaray'da bir kaza meclisi tesis edilmiş ve Aksaray'ın önde gelen kanaat önderleri bu meclise (kendilerini) seçilmiş (seçtirmiş) olmakla birlikte, Aksaray'daki ulema ve ayan aileleri arasındaki geçmişe dayalı hizipleşmenin -bilhassa 1743 ve 1817'ye tarihli iki örneği hatırlayalım- maalesef ağırlaşarak devam etmesi söz konusudur. Zira bu meclisler, yönetmeliklere yani hukuk ilkelerine göre değil; ulema, ağa ve beylerin gelenekselleşmiş örf ve âdetlerine göre idare edilen müesseslere dönüşmüşlerdi.

Bu münasebetle şikâyet konusu bu sefer kaza müftüsü Mehmet Şemsettin Efendi ve ona destek olanlardır. Aksaray ahalsinin ileri gelenleri Aksaray mahkemesine, Kadı Mehmet Şükrü Efendi'ye gelerek şikâyette bulunmuşlardı. Buna göre; "Kazada müdür bulunan Rüstem Ağa kazanın şerefli hanedan ailelerinden olup şimdiye kadar Tanzimat-ı Hayriye usulüne göre vuku bulan davalarını şer'i şerif ve kanun-ı münife uygun şekilde çözmekte, vergilerin toplanıp tahsil edilmesinde canla başla çalışmakta olup herkes kendisinden razıdır. Buna rağmen, kaza müftüsü olan Mehmed Şemseddin Efendi, fetva akçesi namıyla ahalden birtakım haksız akçe almanın yanında, rüşvet almak gibi kötü huyları göröldüğünden, bundan önce ıslah-ı nefis için Sayday ve Rumus taraflarına sürgün edilmiş olmakla beraber, yine de ıslah-ı nefis olmamıştır. O, kaza işlerinin tümü benim elimde olsun ve müftölüğömden ölene kadar azlolunmayayım davasıdadır; '...kazamız umurunun küllisi benim kabzımda olsun müftülüğömden ila ahiri'l-ömr

¹¹¹ Aygün, *Nüfus Defterleri'nde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Cilt I, s. 88.

¹¹² Çadırcı, *Ülke Yönetimi*, s. 231-244.

¹¹³ BOA. ML. VRD. D, 4981, s. 25, 14.

¹¹⁴ Osmanlı Arşivinde mevcut olan arşiv kayıtları takip edildiğinde, zimmete para geçirme merkezli şikâyetlerin 1840-1850 yılları arasında daha fazla sayıda olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, ilgili tarihlerin, Tanzimat yeniliklerinin Anadolu'daki uygulanmasında bir uyum sürecine karşılık gelmesiyle ve bu süreci taraftaki yerel ayan ve eşrafın anlamak gayretinde olmamalarıyla, göz ardı etmeleriyle açıklamak mümkündür.

azl olmayayım.'. Hâlbuki kaza müdürümüz Rüstem Ağa'dan hepimiz razıyız, böyle olmakla beraber Müftü Mehmed Şemseddin Efendi bugünlerde fesadını artırıp kasaba ve köylerde taraftarlarından olan kimselere fitne yayarak verginin toplanamamasına sebep olmaktadır. Bu gibi fitne ve fesada taraftarlarından damadı Terzioğlu Hamza Efendi ile Uzunoğlu Molla İbrahim ve Gürünlü Molla Mehmed adındaki kimseler de katkı vermektedirler. Mezkûr kimseler kazanın her bir işine muhalefet etmenin yanında, Müftü Efendi bendeleri de kaza müdürü Rüstem Ağa'nın müdürlükten azli için onu kötü gösteren, 'sui hâline dair' sahte bir mahzar (dilekçe) tertip ederek Âstane-i Aliyye (İstanbul) tarafına göndermiştir. Aksaray ahalisi olarak talebimiz, Rüstem Ağa hakkında yazılanlara, söylenenlere devlet merkezinde itibar edilmemesi ve Rüstem Ağa'nın daha nice süre kazamızda müdür olarak kalması yönündedir". Şikâyet konusu kısaca bu şekildeydi. Aksaray Kadısı Mehmet Şükrü Efendi ise tarafına ulaşan bu şikâyetleri hâvî talepleri, 6 Ekim 1846 tarihli bir yazı (ilam) ile¹¹⁵ devlet merkezine iletmişti.

Bu şikâyet özelinde, uzun yıllar muhtelif görevlerde bulunarak Aksaray siyasetine yön veren Aksaray ulemasının, ki bunlardan bir kısmı Hamid-i Veli (Somuncu Baba), diğer bir kısmı da Cemaleddin-i Aksarayî soyundandır,¹¹⁶ bu gibi sorunları kendi aralarında halledemeyerek devlet merkezine aksettirmeleri anlaşılır değildir. Bu arada, sürgün yemesine rağmen Aksaray müftülüğü görevini yeniden elde eden Mehmet Şemseddin Efendi'nin yereldeki kişisel bağlarının, hami-mahmi ilişkilerinin sadece yerelde değil İstanbul'a, devlet merkezine ulaşacak kadar güçlü olduğu ortadadır.

Yukarıdaki hizipleşmenin Ateşoğlu'nu sahneye çektiği anlaşılmaktadır. Zira Ateşoğulları 1840'taki meclis üyeleri arasında değildir. Yukarıdaki olayda da adı geçmemektedir. Uzun bir aradan sonra (1830-1842 / 43) Ateşoğlu Abdurrahman'ın yeni sisteme dâhil olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, 1849 yılına tarihli bir grup arşiv kaydı Ateşoğlu Abdurrahman'dan, "Aksaray Müdürü" olarak bahsetmektedir. Yani, Ateşzade kaza müdürüdür. Ancak idaresinden ve belki daha doğrusu "varlığından" rahatsız olanların merkeze; Konya vasıtasıyla İstanbul'a suihâlini yazılı ve sözlü olarak bildirmiş olacaklar ki, müdür Ateşzade Abdurrahman'ın taraftarları da buna mukabil Abdurrahman hakkındaki iddiaların asılsız olduğunu ve onun idareciliğini öven, 4 Temmuz 1849 tarihli bir yazıyı¹¹⁷ Aksaray Kazası İdare Meclisi'nden çıkarttırarak devlet merkezine göndermişlerdi.

İlgili yazıyı Aksaray Müftüsü Şeyh Mehmet Şemseddin Efendi ile beş farklı müderrisin imzasını taşıyan 12 Temmuz 1849 tarihli yazısı ile Aksaray Kadısı Mehmet Emin'in 16 Temmuz 1849 tarihli yazısı takip etmiştir.¹¹⁸ Böylelikle Ateşzâde Abdurrahman Ağa, bu iddialar karşısında kendini devlete haklı gösterebilmek için yereldeki tüm güçleri devreye sokmuş görünmektedir. Ayrıca Mehmet Şemseddin Efendi'nin 12 Temmuz 1849 tarihli bu yazısı onun Ateşzâde Abdurrahman Ağa taraftarı olduğuna yorumlanabilir. Zira daha önce, yukarıdaki 1846 tarihli yazı ile Mehmet Şemseddin Efendi'den şikâyetçi olan ulema ve sair Aksaray ileri gelenleri de aksine, kaza müdürü Rüstem Ağa'yı övmekte idiler.

Hemen hemen o günlerde, yeni gelişmeler de yaşanmaktaydı. Tanzimat yenilikleri 10 yıldır uygulamada olmakla beraber, istenilen netice elde edilememişti. Bu nedenle, 1849 yılında ülke (vilayet) yönetimi ile ilgili esaslar yeniden düzenlenmişti. Yeni düzenleme 1 Ocak 1849'da

¹¹⁵ BOA. A. MKT, 51/45.

¹¹⁶ Damat konumundaki Hamza Efendi, Terzioğlu sülalesinden olup Aksarayî neslindedir. 1840'lardan itibaren 1870'lere kadar geçen süreçte birçok görevde bulunmuştur. Aslen müderristir. 1840'ta Aksaray kadısıdır. Aynı zamanda meclis üyesidir. 1844'te Kırşehir'de kadı vekili, naiptir. 1860'da Aksaray kadısıdır. Sürgün yaşayan Mehmed Şemseddin Efendi ise Şeyh Hamid-i Veli soyundandır. 1834'te Aksaray'ın müftüsüdür. 1840'ta Hamid-i Veli Hankâhı'nda Postnişin ve aynı zamanda meclis azasıdır. 1844'te Postnişinlik yanında kaza müftüsü olup 1846'da yukarıda görüldüğü üzere kaza müftülüğü devam etmektedir. Ayrıntısı için bkz. Aygün, *Nüfus Defterleri'nde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Cilt I, s. 67-83.

¹¹⁷ BOA. A. MKT, 211/77-2. Aynı yazı 2 gün sonrasında, 6 Temmuz 1849 tarihli bir yazı ile Niğde sancağından Konya'ya gönderilmiştir. Bkz. BOA. A. MKT, 211/77-1.

¹¹⁸ BOA. A. MKT, 211/77-3.

yürürlüğe girmiş (ve 1864 Nizamnamesi'ne kadar yürürlükte kalmış) olup çeşitli uyarlamalar neticesinde bir talimatname ile Konya eyaletine de ulaştırılmıştı. Bu talimatnamede, Tanzimat prensiplerinin Konya eyaletinde yeterince uygulanmadığı, idarî ve malî işlerde aksaklık yaşandığı, eyaletin kötü idare edildiği anlatılmakta ve bilhassa kaza müdürleri, mal memurları ile kaza meclisi azalarının, vergiler başta olmak üzere, zimmete para geçirme gibi ahaliden haksız taleplerde bulunmalarına dayalı çeşitli suiistimallere adlarının karıştığı ifade edilmekteydi. Aynı talimatname, bahsedilen bozuklukların ortadan kaldırılması için alınan kararları da belirtmekteydi. Kaza müdürleri, mal memurları, meclis azaları ve memleket ileri gelenleri hakkında yapılacak tahkikatlar neticesinde,¹¹⁹ bu kişilerin ahaliden haksız yere aldıkları vergilerin tespit edilerek sahiplerine iade edilmesi, bunlar arasında İstanbul'a kaçanlara engel olunması, bu tür kişilerin yargılanmasının sağlanması, suç ve kabahatlerinin tespit edilerek nizam ve kanunlar doğrultusunda icabına bakılması, alınan kararlar arasındaydı.¹²⁰

O tarihte, yani 1849'da, Aksaray kazası meclis azaları, ne hikmetse bütünüyle değişmiş olup evvelkilerden farklı bir karakter arz etmektedir. Şöyle ki, 1840'ların başlarında kaza meclisini oluşturan Aksaray'ın malum ağa ve ayanlar ile uleması, yerlerini evvelkilere oranla daha az tanınan ve büyük oranda ulemadan gelen şahıslara bırakmışlardır. 1849'da Kaza Meclisi'ndeki üyeler; Kadı vekili görevindeki Naip Mehmed Emin, Müftü Abdullah Mehmed ve ayrıca dört azadan: Ahmed, Seyyid Mehmed Said, İbrahim ve Seyyid İsmail'den oluşmaktaydı. Bu durum, belki de Tanzimat ilkelerine göre devletin hukukuna, bürokrasisine (yazışmalara) vâkıf olan kimselere daha fazla ihtiyaç duyulmasının bir sonucu idi. Belki de bu köklü değişiklik, bahsi geçen Aksaray ileri gelenlerinin kendi rızalarıyla değil, Konya veya Niğde merkezli bir "el"den kaynaklanan bir müdahale ile gerçekleşmişti. Zira 1849'da Aksaray -birkaç yıl önce olduğu gibi- müstakil bir liva / sancak değil, Niğde sancağına bağlı bir kaza konumundadır.¹²¹ Yani Aksaray'ın liva / sancak olma durumuna son verilmiştir.¹²² Bu durumun, yani Niğde sancağına bağlı bir kazaya dönüşme sürecinin Aksaray'daki kanaat önderleri arasında mevcut olan tarihî hizipleşme ile ne derecede bağlantılı olup olmadığı bilinmemekle beraber, belirli bir alakanın olduğu da söylenmeden geçilemez.

Aksaray'ın "siyaset meydanı" bir müddettir Ateşzade'nin elinde bulunmakla beraber, Ateşzade açısından işler pek de iyi gitmemektedir. Hakkındaki şikâyetleri savuşturamadığı gibi yenileri ile de karşı karşıya kalmıştır. Ona muhalif olan Aksaraylı seçkinlerden merkeze iletilen şikâyetler günbegün artış göstermiştir.

Bu bağlamda, Niğde sancağı Muhassılı tarafından devlet merkezine yazılar (tahrirat) gönderilmişti. Bu yazılarda, Müdür Ateşoğlu Abdurrahman'ın görevden alınması talep edilmekteydi. Bu teşebbüsün, bahsi geçen ve 1 Ocak 1849'da uygulamaya giren yeni düzenlemeler ile alakası olmalıdır. Niğde muhassılının yazısında, kaza müdürü Abdurrahman Ağa'nın "Niğde ve Kırşehir kazaları ahalisinden İstanbul'da bulunan bazı kimseleri tahrik ederek kendi hakkında birtakım şeyler isnadıyla bu tarafta (Konya, Niğde, Aksaray) bazı mahalleri taciz etmekte olduğu duyumu alınmış" denilmekte ve devamında Abdurrahman Ağa'nın zimmetinde kalan bakayanın çürütülmesi sevdasında olmasının yanında, kaza vergisini, kaza-i mezkûrun mal-ı virgüsünü" kendine yemeklik, "me'kel" olarak gördüğü de ifade edilmiştir. Niğde Muhassılı, bu suçlamalardan sonra Abdurrahman Ağa'nın görevinden

¹¹⁹ Bu şekilde mahkemesi görülenlerden biri Konya Ayanı Süleyman Bey'dir. Süleyman Bey'in Meclis-i Vâlâ'da Mayıs 1846'da gerçekleşen mahkemesi ile ilgili mahkeme tutanaklarının -kendisine yöneltilen suçlamalar, verdiği cevaplar vb.- günümüze kadar ulaşması ise nadirattandır. Bkz. Hüseyin Muşmal, "Modernleşme Sürecinde Anadolu'da Bir Ayan: Konya Ayanı Süleyman Bey ve Onun Muhakemesi", *Tarihin Peşinde*, Sayı 10 (2013), s. 171-194.

¹²⁰ Hüseyin Muşmal, "Tanzimat Reformlarının Uygulanması Hakkında Konya Valisi Selim Paşa'ya Verilen Talimat-ı Seniyye", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 19 (2008), s. 105-116.

¹²¹ BOA. A. MKT, 211/77-1.

¹²² Ayrıntısı için bkz. Aygün, *Nüfus Defterleri 'nde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Cilt I, s. 3-6.

azledilmesini ve yerine yine ahali tarafından yeni birinin seçilmesini teklif etmiştir.¹²³ Bu teklif, uygun bulunmuş olmalı ki, konu ile ilgili olan 1849 yılı sonlarına ait yazışmalarda, Abdurrahman Ağa'dan artık “eski müdür” olarak bahsedilmektedir. Bu vaka, Abdurrahman Ağa'nın bazı “hemşehrilik ağlarını” kullanarak kaza müdürlüğünü elde tutmaya çalışmasıyla, yereldeki siyasetin ta bu yıllarda devlet merkezini de kapsayacak derecede güçlü ve hatta çetrefilli olduğunu ortaya koymasıyla; kısacası zamanın taşra idaresinin ana hususiyetini ortaya çıkarmasıyla dikkat çekmektedir.

Ayrıca, suçlu gösterilenler arasında kazanın eski müdürü Rüstem ile Sandık Emni Hüseyin de vardır. Sorun, devlete ait önemli miktarlardaki bir meblağın, paranın Ateşoğulları zimmetinde kalmasından kaynaklanmaktaydı. Bu bağlamda, kaza müsevvidi Seyyid Mehmed'in devlete gönderdiği 1849 yılı sonlarına tarihli¹²⁴ bir arz (dilekçe) şikâyetleri özetler niteliktedir. Buna göre;

“Aksaray Kazası müdürleri esbak (daha eski) ve sabık (eski) “yerluden” Ateşoğulları demikle bilinen Abdurrahman ve Rüstem Ağalar zimmetlerinde üç yük 33.500 (333.500) kuruş bulunmaktaydı. Bunun bir yük 68.000 (168.000) kuruşunu kabul ederlerken, kalan kısmı için ise, “şunun bunun elindedir” diyerek çeşitli dek ve desise ile bunu fukaradan tahsil etmeye teşebbüs etmektedirler. Oysa bu borç kendilerinin devlete olan borcudur,

Abdurrahman Ağa, 1259 senesinde (1843) hane başına beşer kuruş tahsil ile ahalden toplam 21.500 kuruş toplamış olup bu para hâlen zimmetindedir,

Rüstem Ağa ise, 1262 senesinde (1846) yine bu şekilde 9.500 kuruş tahsil etmiştir,

Bu şekilde dokuz seneden beri her bir sene ahalinin vergisi üzerine (kendileri için) 12'şer bin bu kadar kuruş (daha) ekleyip tahsil ederek zimmetlerine geçirmişlerdir,

Bundan başka, kazada bulunan sarayı bundan üç sene önce (1846 / 47) yıktırarak saraya ait bütün kereste, mefruşat ve bakır aksamının vb. değeri olan 150.000 kuruş da zimmetlerindedir,

Ayrıca kazanın malı olan 35 adet hayvanı Menzilhane'den kaldırıp satmışlardır, bunun ederi de zimmetlerindedir.”

Müsevvid Seyyid Mehmed, ileri sürdüğü yukarıdaki nedenlerle hesaplarının görülebilmesi için adları geçenlerin İstanbul'a (Dersaadet'e) nakledilmeleri, “ihzarı” veya keyfiyetin Konya Vilayet Meclisi'ne havale edilerek meclis tarafından görülmesi hususunda, bu tekliflerinden hangisi uygun bulunursa onunla ilgili bir emir verilmesi talebinde bulunmuştu.¹²⁵ İlgili metinde geçen “dokuz seneden beri” ifadesi, bir genelleme ifadesi olup Rüstem ile Abdurrahman ağaların 1842 / 43 yılından başlayarak 1849 yılı güz mevsimine kadar geçen yaklaşık 7 yılda Aksaray'da kaza müdürlüğü görevini yürüttüklerini açığa kavuşturmaktadır. Anlaşılan, 1842'de imparatorluk genelinde “kaza meclisi” uygulamasına başlanmasıyla Aksaray'ın kaza müdürlüğü görevi de Abdurrahman ve Rüstem ağalar tarafından yürütülmeye başlanmıştır.

Devletin malını (vergisini) zimmetine geçirmekle suçlanan bir diğer kişi, Aksaray Kazası Sandık Emni Hüseyin'dir. Buna göre; sandık emininin zimmetinde muhtelif kazalardan Aksaray'a gelen koyunlardan tahsil edilen “ganem rüsumu” adı verilen vergiden 1225 kuruş, 2000 kıyye (yaklaşık 2,5 ton) kadar sadeyağdan (tereyağından) 330 kuruş, Karaman ve diğer kazalardan gelen üzüm ve tütün yüklerinden manavlarda (kalan) 680 kuruş ve isimleri kayıtlı bazı kimseler zimmetlerinde de hayvan ve kantar rüsumatından (vergilerinden) 438 kuruş kalmıştı. Sandık Emni Hüseyin'in iddiasına göre, “Aksaray Kazası rüsumat-ı kantar ve bac ve kazalardan vürud eden emtia ve saire yüklerden geriye kalan bahsi geçen bu meblağı defalarca

¹²³ BOA. A. MKT, 102/11.

¹²⁴ Arzuhâl üzerinde tarih mevcut değildir. Arşiv uzmanları belgeyi Ağustos 1850'ye tarihlemiş olmakla birlikte bu tespit doğru olmamalıdır.

¹²⁵ BOA. A. DVN, 62/18.

talep etmesine rağmen, 'şevketlü padişahımız efendimiz af buyurmuş' denilerek edasına muhalefet edildiğinden, ilgili parayı tahsil edemiyor ve böylelikle de devlete olan (vergi) borcunu kapatamıyordu."¹²⁶ Bu konuda Hüseyin, devlete bir arzuhâl göndererek ilgili meblağın tahsilinde kaza meclisinin yardımcı olmasını talep etmiş, devlet ise Aksaray kaza meclisi müdürüne hitaben gönderdiği bir yazı ile bu paranın tahsil edilmesini emretmişti.¹²⁷

Konya eyaleti de, Niğde sancağı üzerinden kendine bağlı olan Aksaray kazasında olup bitenleri araştırmış ve neticesini Konya Valisi Mustafa Tosun, 23 Kasım 1849 tarihli bir yazı (tahrirat) ile devlet merkezine iletmişti. Bu yazıya göre; kazanın eski müdürü Ateşoğlu Abdurrahman Ağa ile Sandık Emini Hüseyin Efendi zimmetlerinde üç yük 35.508 (335.508) kuruluş devletin malı, "emval-i miriye" kalmış olup Abdurrahman Ağa'nın oğlu Konya'ya getirtilip "celb olunup" sorgulanmış ve bir yük 68.000 ve küsur kuruluşunu itiraf etmiş, geri kalan miktarın ise sandık emininin zimmeti olduğunu belirtmiştir. Konya Valisi ayrıca, bunlar (Ateşoğlu ile Sandık Emini) nice bir zamandır muhasebe görerek devlet malını iade etmek amacıyla görünmekle beraber, aslında zaman geçirek zimmetlerini (borçlarını) çürütmek fesadında oldukları uyarısında da bulunmuştu.¹²⁸ Hüseyin'den önce sandık eminliği görevini yürüten Mustafa Ağa'nın da görevini kötüye kullandığına dair bilgiler vardır.¹²⁹

Böylelikle Aksaray'daki sorun, Konya üzerinden devlet merkezine iletilmişti. Konya'dan gelen bu yazılar Meclis-i Vala'da görüşülmüş, fikri alınmak üzere gereği Padişah'a sunulmuştu. Padişah Abdülmecid ise bu yazılara şu şekilde cevap vermiştir:

"Devlet malından zimmetine akçe geçirenlerden devlet malının, mevcut nakitleri var ise kendilerinden,

Nakitleri yoksa ve kefilleri alınmış ise, "kefalet tahtında bulunur ise" kefillerinden,

Kefillerinin ödemeye iktidarları yoksa kefillere taksit seçeneğinin sunulmasıyla,

Kefilleri yoksa yeni bir kefil bulunarak kefile bağlanmasıyla,

Bunlar mümkün değilse, borcu kadar emlak, emval ve eşyasının kadı marifetiyle meclis (kaza meclisi) tarafından satılarak tahsil edilmesi."

Padişah, hususun bu şekilde hallinin bir emir ile Konya Valisi'ne bildirilmesini, 24 Aralık 1849 tarihli irade ile¹³⁰ belirtmişti. Böylelikle Ateşzade'nin Aksaray kazası müdürlüğü sona ermiş, yerine Fahri Bey adında biri seçilmişti.¹³¹ Devlet ise, doğal olarak Fahri Bey'den Ateşzade ile ilgili olan şikâyetlerde hakikat-i hâlin etraflıca tahkik edilmesi ile gereğinin icra edilmesini, 1850 tarihli bir yazı ile talep etmişti. Böyle bir ortamda kaza müdürlüğünü layıkıyla icra etmek gerçekten güç olmalı ki, 1852'de bir başka kişi, Saray Kapıcıbaşı unvanına sahip Abdullah Tosun Ağa, Aksaray kazasının müdürü olarak kayıtlardaki yerini almıştır.¹³²

Abdullah Tosun Ağa idaresi sürecinde de kazanın eski usul üzere (ayan ve ağalar eliyle) idare edilmesi amacını güdenler olmakla, "fukarayı eski hey'et üzere me'kel itmek ve beldemizi şirazedden çıkarmak" ve bunların yeni uygulamalardan şikâyetleri de eksik olmamakla beraber, Tosun Ağa zamanında 16 yükü (1,6 milyon kuruluş) aşan miktardaki kaza vergisi toplanıp Niğde sandığına teslim edilmişti. Bu dönemde geçmiş seneler vergisinden 2500 kise (yaklaşık 1.250.000 kuruluş) akçe bakaya olarak kalmış olmakla birlikte, bunun çoğunluğu -daha evvel olduğu gibi ağa ve beyler zimmetlerinde değil- ahali zimmetlerinde kalmıştı, yani ahaliden tahsil edilememiş durumdaydı. Yine bu dönemde, 300 neferi müteceviz asker kaçacağı da

¹²⁶ BOA. A. MKT. UM, 18/85-2.

¹²⁷ BOA. A. MKT. UM, 18/85-1.

¹²⁸ BOA. A. MKT. UM, 1/59.

¹²⁹ BOA. A. MKT. NZD, 157/62.

¹³⁰ BOA. MKT. NZD, 2/27-1.

¹³¹ BOA. A. MKT. UM, 23/81-1.

¹³² BOA. A. DVN, 75/36.

yakalanarak orduya sevk edilmişti.¹³³ Kısacası, Abdullah Tosun Ağa'nın Aksaray'a gelişi ile bir buçuk senedir, başta kaza meclisi uygulaması olmak üzere Tanzimat-ı Hayriye ilkeleri uygulanmakta olup ahali de bu uygulamalardan, hâllerinden memnun idiler.¹³⁴

Ateşzade Abdurrahman'ın görevden alınması üzerinden neredeyse 6 yıl geçmişti. Devlet merkezinde Abdurrahman'ın hesapları kontrol edilmiş, Abdurrahman'ın 1846 (1162) senesinde devlete teslim edilmesi gereken kaza vergisinden, teslim edilmeden kalan 64.157 kuruş olduğu ve bunu kapatmak için hiçbir ödeme yapılmadığı görülmüştür. Aksaray'dan İstanbul'a gönderilen yazılara göre bu bakaya Abdurrahman'ın oğlu Mehmet Ağa tarafından tedricen devlete ödenecekti. Çünkü oğul Mehmet Ağa, baba Abdurrahman Ağa'nın borçlarını üstlenmiş durumdaydı. Bununla birlikte, oğul Mehmet Ağa tarafından devlet merkezine, hazineye ulaşılmış henüz bir ödeme görülmediğinden, devlet, neden ödeme yapılmadığını soruyordu. Neticede, bir an önce ödeme yapılması için Konya Valisi'ne hitaben 27 Ocak 1856 tarihli bir emir yazılmıştı.¹³⁵

1849 yılı güz mevsimi ile birlikte Ateşoğulları'nın Aksaray'ın idaresindeki etkinliği resmen sona ermiş olsa da sülale bireyleri, kaza bürokrasisine sızmak için gayret içerisindeydi. Bu doğrultuda, Ateşoğlu'nun oğullarından olan 13 yaşındaki Mehmet Sadık denilen kimsenin, Aksaray'a "nüfus mukayyidi" olarak atanması amacıyla Aksaray'dan bazılarının gizlice ve sahte mahzar (dilekçe) düzenleyerek devlet merkezine göndermelerinin duyulması, bilcümle Aksaraylıyı rahatsız etmişti. Bu doğrultuda Aksaray'ın uleması, kadısı, müderrisi, tüccarı, muhtarı, imamı ve diğer ileri gelenlerinden müteşekkil 90 kişinin imzalarının bulunduğu, 4 Ekim 1857 tarihli bir dilekçe (mahzar) hazırlanarak devlete gönderilmişti. Dilekçede kimlerin mührü yoktu ki, eşraftan Hasan Şükrü, Hamza Hamdi ve Abdullah Tosun (kaza müdürü), Müderris İbrahim Hilmi ve Müderris Mehmed Şemseddin ve daha niceleri. Dilekçede anlatılanlar, Aksaraylının Ateşoğulları'ndan bizar olduklarını göstermektedir. Zira "Nüfus-ı Ceride maa Mürur Tezakiri Mukayyidi" göreviyle, Aksaray'da zaten Hüseyin Celali Efendi adında biri görevlidir ve ahali de kendisinden ziyadesiyle memnundur. Hâl böyle iken, Aksaray Kazası ile Koçhisar ve Eyyubili kazalarının yanı sıra Ekecik, Şerefli ve Boynuinceli aşiretlerinin nüfus kayıtlarına bakmak için 13 yaşındaki bir çocuğun bu göreve atanmaya çalışılması, Aksaray'da büyük bir sıkıntıya sebep olmuştu: "*Meydan Mahallesi'nin birinci hanesinin altıncı numerosunda bulunan Mehmed Sadık didikleri Ateşoğlunun oğullarından olup on üç yaşında*

¹³³ BOA. A. DVN, 75/36. Bu mahzar (toplu dilekçe) tarihsiz olup sonradan 1852'ye tarihlendirilmiştir.

¹³⁴ Bununla beraber, hem Fahri Bey ve hem de Tosun Ağa'nın müdürlükleri zamanından, devlete ödenmeden kalan hesaplar bulunmaktaydı. Fahri Bey'in zimmeti 78.709,5 kuruşu bulmaktaydı. Tosun Ağa'nunki ise 67.751 kuruş idi. Fahri Bey, azledildiğinde kendi sandık eminleriyle muhasebesini görmemişti ve bu şekilde gece vakti Aksaray'dan savuşmuştu. Nevşehirli Vasilyoz ve İstefan, Fahri Bey'in sandık eminleri idi. Bu, "zimmete para geçirme" işinde sandık eminleri Fahri Bey'i, Fahri Bey de sandık eminlerini suçlu bulmakta idi. Bkz. BOA. MVL, 700/27-1. Devlet, 1864/65 yılına ait bir grup yazışmaya göre, bu paranın tahsili için uğraşmaktaydı. Fahri Bey'in devlete gönderdiği bir dilekçeye göre ise durum, devletin merkeze bildirdiği yazılarda geçen ifadelerden, durumdan daha farklıydı. Fahri Bey'e göre, Aksaray'da müdür olduğu 18 sene evvel (bu durumda, tarihsiz olan bu dilekçe 1866'da yazılmış olmalıdır) kazanın Sandık Emmini olan Vasilyoz'un muhasebesi görülmüş ve zimmetinde devletin parası kaldığı tespit edilmişti. Akabinde görevinden alınmış ve yerine, İstanbul'da Vezirhanı sakinlerinden Simyon'un taahhüdüyle ol-taraf (Aksaray ve çevresi olmalı) mültezimlerine hizmet eden İstefan atanmıştı. Derken, devlet merkezinden gönderilen Müfettiş İsmet Paşa, Aksaray ve çevresinin bakayasını tahsil etmekle görevlendirilmiş ve o, hem Vasilyoz'dan kalan 51.000 kûsur kuruş ve hem de İstefan'dan kalan 24.000 kûsur kuruşu "haksız yere" Fahri Bey'e yazmıştı. İsmet Paşa'ya göre Fahri Bey, bahsi geçen sandık eminlerinin kefil olduğundan, tahsil edilmeden kalan devlet malı vergiyi de Fahri Bey ödemeliydi. Fahri Bey ise, iki ay kadar devlet merkezinde, Divan-ı Muhasebat'ta uğraş verdikten sonra bahsi geçen 51.000 kûsur kuruşun Vasilyoz'un zimmeti olduğunu ispat edebilmişti. Bununla beraber, İstefan'ın zimmeti olan 24000 kadar kuruşu ise, İstefan'a kefil olması veya arşiv kaydındaki ifade ile "İstefan'ın kendi adamı olması" hasebiyle ödemeye mecbur edilmişti. Bu doğrultuda devlet, maliye kayıtlarını incelemiş ve Aksaray Sandık Emmini İstefan'ın tebeyyün eden 26.783 kuruş kaza malının (vergi hasılasının), İstefan'ın kefil olan Fahri Bey'den; Fahri Bey'in Bursa malından aldığı aylık 1500 kuruş maaşın, her ay yarısının kesilerek "tamamen te'diye olununcaya kadar/arkası alınuncaya kadar" tahsil edilmesine, 1865'te, karar vermiştir. Bkz. BOA. MVL, 700/27-5. Tüm bunlar karşısında Fahri Bey, "ne kefil ve ne de bir akçe zimmetim vardır" diyerek itirazda bulunmuş ise de, o, bu direnişten bir netice alamamıştır. Bkz. BOA. MVL, 700/27-3.

¹³⁵ BOA. A. MKT. MVL, 77/86.

olmakla ve elinden yazup okumak gelmez iken şu misillü sıbyan çocuk ne-vechile mukayyid olup da kaza ve aşayiri idare idebilir.”

Dilekçeyi veren Aksaraylılar, “kazamızda vücuh bulunan Ateşoğulları eski zümre-i dilban ta'ifesinden olmağla her bir me'muriyet bizlerde olsun diyerek” gerçekte Ateşoğlu'nun, bu atama teklifi üzerinden “Aksaray'ı kendi arzularına göre yönetmek ve kazayı yemeklik, ‘me'kel’ olarak görmek istediğini beyan ile beş-on senedir bunların zulm ü taaddisini nice defa bab-ı âli, eyalet ve sancağımız tarafına ifade ettiklerini” hatırlatarak bu atamaya asla müsaade edilmemesini istirham etmekteydiler.¹³⁶ Bu sıkıntının ne şekilde sonuçlandığı hakkında daha fazla malumat sahibi değil isek de, Ateşoğulları'nın bir müddet daha Aksaray ve çevre yerleşimlerin siyaseti üzerinde etkinliklerini devam ettirdikleri söylenebilir. Nitekim Ateşzade Abdurrahman Ağa'nın oğlu, 45 yaşlarında bulunan¹³⁷ Hacı Mehmet Bey, 1859'a tarihli bir arşiv kaydına göre, Kırşehir Kazası Müdürlüğü görevini yürütmektedir.¹³⁸

Sonuç

Bu araştırmada Osmanlı Devleti'nin klasik devlet-millet örgütlenmesinin değişim veya dönüşüme uğradığı bir dönemde (1740-1860) merkez-taşra ilişkileri bağlamında Aksaray'ın idaresinde görülen karakteristik değişimler resmedilmeye çalışılmıştır. Sancakbeylerinin çeşitli sebeplerle görev yerlerine gidemeyerek yerlerine mütesellim adı altında bir görevliyi göndermeleri Aksaray'ın her anlamda ihmal edilmesine yol açarken, yerelden olan bazı ayan ve eşrafın kaza idaresinde öne çıkmalarına da kapı aralamıştır. Merkezî hükümetin, taşrayı çok iyi tanıyan bu ayan ve eşrafı bertaraf edecek gücü bulunmadığı gibi, bunlara karşı ne gibi bir siyaset takip edeceğini de belirleyememiş olması, ayan ve eşrafa duyulan ihtiyacı günbegün artırmıştır. Bununla beraber mütesellim, ayan veya eşraf elinde kalan kaza, ahali ile birlikte çoğu kez zulüm ve adaletsizliğin, kallavi şiddetin hüküm sürdüğü bir yer hâline dönüşmüştür. Bu süreçte mütesellim, ayan ve eşrafın savaşımlara asker temin etme, vergilerin dağıtım ve toplanmasını sağlama, eşkıyayı bertaraf etme gibi birçok faydaları¹³⁹ görülmele beraber, onların önceliği genelde kendi arzuları olmuş; idareleri zamanında devlet ve millet gözetilmez olmuştur. Mütesellimlik veya ayanlık görevini elde etmek için kaza ileri gelenlerinin, kaza ulemasını da içine alacak ölçüde birkaç gruba bölünüp hizipleşmesi, ayan ve eşraf iktidarının ekmeğine yağ sürerken, bu ayrışma sadece ahalden değil, sancağın / kazanın kurumsal geleceğinden de çok şey götürmüştür. Zira Aksaray'da bu hizipleşmenin derinleştiği dönem olan 1840'larda Aksaray'ın “sancak” olma statüsünün kaldırılarak “kaza”ya tahvil edilmiş olması bu anlamda çok şey düşündürmektedir. Siyasetin yerelleştiği bu dönemde ve bilhassa 1840'lı yıllarda Aksaray ileri gelenlerinin şehri ve meskûnlarını merkez (Konya veya İstanbul) karşısında layıkıyla temsil etmekten bir hayli uzak anlayışta olduklarını söylemek mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. A. DVN, 126 / 85.

BOA. A. DVN, 62 / 18.

BOA. A. DVN, 75 / 36.

¹³⁶ *BOA. A. DVN, 126/85.*

¹³⁷ *Bkz. Tablo II.*

¹³⁸ *BOA. A. MKT. UM, 368/57.* Kaza müdürü olan Hacı Mehmet Bey, halkı tecrim etmek, adamlarını zabtiye olarak yazmak, kesilen cezalardan tahsil edilen paraları yemek ve ahalinin işleriyle ilgilenmemek gibi çeşitli uygunsuz hareketler ile suçlanmaktaydı. Durum üzerine, Konya Valisi'ne gönderilen bu yazı (şukka) ile şikâyetlerin tahkik edilerek neticesinin bildirilmesi emredilmekteydi.

¹³⁹ Ahalinin, bilhassa vergilerden kaynaklanan sıkıntılarını hükümet merkezi ile temas kurarak çözüme gayreti, yereldeki ileri gelenlerin diğer bir önemli faydasıdır. Bir örnek için bkz. *BOA. C. ML, 589/243000-3.*

- BOA. A. MKT, 102 / 11.
BOA. A. MKT, 211 / 77-1-2-3.
BOA. A. MKT, 51 / 45.
BOA. A. MKT. MVL, 77 / 86.
BOA. A. MKT. NZD, 157 / 62.
BOA. A. MKT. UM, 1 / 59.
BOA. A. MKT. UM, 18 / 85-1-2.
BOA. A. MKT. UM, 23 / 81-1.
BOA. A. MKT. UM, 368 / 57.
BOA. C. ADL, 80 / 4823-1-3.
BOA. C. AS, 1124 / 49.
BOA. C. AS, 657 / 27636-3-4.
BOA. C. ML, 309 / 12615-2.
BOA. C. ML, 589 / 243000-3.
BOA. C. TZ, 14 / 683-1-3-5-9-11.
BOA. C. ZB, 10 / 476.
BOA. C. ZB, 79 / 3923-1-3-5-7.
BOA. Cevdet-Askeriye, 1004 / 43945.
BOA. Cevdet-Askeriye, 346 / 14329.
BOA. Cevdet-Maliye, 309 / 12615-2.
BOA. Cevdet-Maliye, 365 / 14972.
BOA. HAT, 1232 / 48007.
BOA. HAT, 1275 / 49485.
BOA. HAT, 502 / 24639.
BOA. HAT, 749 / 35365.
BOA. MKT. NZD, 2 / 27-1.
BOA. ML. VRD. D, 4981.
BOA. MVL, 700 / 27-1-2-3-4-5.
Karaman Ahkâm Defterleri, Defter Numarası 1, Sayfa ve Hüküm 11 / 2; 27 / 3; 27 / 5; 31 / 3; 38 / 5; 94 / 4; 139 / 5; 165 / 5; 175 / 2; 134 / 5; 174 / 1; 185 / 6; 186 / 1; 188 / 6.

Basılı Kaynaklar

- Açık, Turan, “Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Sayı 11 / 1 (2016), s.1-46.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt 4, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984.
- Aköz, Alaattin-Yörük, Doğan, “XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14 (2002), s. 107-132.
- Aksan, Virginia, *Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (TVYY), İstanbul 1997.
- Aygün, Necmettin, “Gümülcine Ayâni Tokadçıklı Süleyman 1761 (?) -1804”, *Belleten*, Sayı 271 (2010), s.707-767.
- Aygün, Necmettin, *Nüfus Defterleri'nde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1830-1845)*, Cilt I-II, Aksaray Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTKY, Ankara 1991.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, İmge Yayınları, Ankara 2007.
- Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, TVYY, İstanbul 2012.

- Fidan, Fadimana, “16. Yüzyılın Sonlarında ve 17. Yüzyılın Başlarında Aksaray’ın Eşkîya Taşra Görevlileri”, *II. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (26-28 Ekim, Aksaray), Bildiriler Kitabı*, Aksaray Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017, s.206-216.
- Fleischer, Cornell H, *Tarihçi Mustafa Âli*, TVYY, İstanbul 1996.
- İnalçık, Halil, *Devlet-i ‘Aliyye-IV*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- Karal, E. Ziya, *Selim III’ün Hat-tı Hümayunları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları (TTKY), Ankara 1988.
- Karateke, Hakan T, “Der Huzur u Rahat-ı Hâkânî”, *Osmanlı Dünyası* (Ed. C. Woodhead), Alfa Yayınları, İstanbul 2018, s.161-178.
- Kaymaz, Bahar, *1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri’nin Çevrimyazısı (s.61-121)*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2018.
- Kılıç, Orhan, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyaletinin İdarî Taksimatı ve Tevcihati”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Sempozyum Kitabı, Trabzon 1999, s.179-192.
- Kış, Salih, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Anadolu Harekâtı ve Konya Muharebesi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 23 (2010), s.145-158.
- Korkmaz, Şerif, “Âsi ve Eşkîya: Delilbaşı Kadıkıran Mehmed Ağa”, *Kebikeç*, Sayı 33 (2012), s.149-172.
- Kunt, İ. Metin, “Müteşebbis Bir Osmanlı Veziri: Derviş Mehmed Paşa”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 2 (1977), s.47-64.
- Muşmal, Hüseyin, “Modernleşme Sürecinde Anadolu’da Bir Ayan: Konya Ayanı Süleyman Bey ve Onun Muhakemesi”, *Tarihin Peşinde*, Sayı 10 (2013), s.171-194.
- Muşmal, Hüseyin, “Tanzimat Reformlarının Uygulanması Hakkında Konya Valisi Selim Paşa’ya Verilen Talimât-ı Seniyye”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 19 (2008), s.105-116.
- Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTKY, Ankara 2000.
- Özel, Oktay, “Şiddetin Egemenliği 1550 ila 1700 arasında Celaliler”, *Osmanlı Dünyası* (Ed. C. Woodhead), Alfa Yayınları, İstanbul 2018, s.245-268.
- Özkaya, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- Özvar, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, TVYY, İstanbul 1999.
- Şimşek, Eyyub, “Merkezi Otorite Karşısında Bir Dağlı Eşkîyası: Deli Kadri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 44 (2018), s.269-287.
- Tızlak, Fahrettin, “Bozok Sancağı’nda Yaşamını Sürdüren Pehlivanlı Aşiretinin Mehmet Ali Paşa’ya Bağlılığını Bildirmesi ve Yozgat’a Saldırması”, <https://bozoksempozyumu.bozok.edu.tr/dosya/cilt1/392-409.pdf>.
- Tosun, Miraç, *Trabzon’da Cemaatler Arası İlişkiler (1700-1770)*, Serander Yayınları, Trabzon 2018.
- Yılmaz, Zeynep, *1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri’nin Çevrimyazısı (s.122-197)*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2018.
- Yörük, Doğan, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı*, Tablet Yayınları, Konya 2005.